

Maurice Dobb

Diskussion om socialismen

Engelskt original 1963, svensk översättning från 1970

Innehåll

1. Varför kapitalism?.....	1
2. Varför inte kapitalism?.....	8
3. Kan kapitalismen modifieras?.....	14
4. Varför socialism?	20
5. Övergången till socialismen	30

1. Varför kapitalism?

Innan man undersöker vilka som är de väsentliga argumenten för något, är det ibland till hjälp att börja med att fråga sig vilka argumenten för dess motsats är och skälen till att inte acceptera dessa argument. Att närma sig problemet på detta sätt, betyder inte att man är så dum att man tror att man genom att smula sönder sin motståndares argument samtidigt bevisar sina egna. Men om två system, eller alternativa filosofier, med rätta betraktas som motsatser, så kan skälet till att man förkastar det ena vara mycket intimt förknippat med skälet till att man dras till det andra.

Småföretagaren

Låt oss därför ta en titt på de argument som vanligen används av det rådande systemets försvarare. För det första finns argumentet att när folk har privat egendom vare sig det gäller jord eller kapital, och använder sin egendom till produktion eller affärsverksamhet, har de ett direkt intresse av att se till att det används *effektivt* – ett intresse som ingen skulle ha, som inte hade detta direkta och mycket personliga samband. Detta kan vi kanske kalla småföretagarargumentet, eftersom vi lättast kan föreställa oss tillämpningen av det på ett småbruk eller en verkstad (kanske ett kale, en bensinstation eller en speceriaffär), som en man och hans familj både äger och arbetar i.

Vad man än må anse om detta argument – och det är förvisso ett argument som ofta tycks vinna anklang hos den s.k. mannen på gatan – är det mycket svårt att förstå hur det under nuvarande förhållanden kan användas som ett argument för kapitalismen, så som den ser ut idag i vårt land och i Amerika (i själva verket i större delen av det som kallas den kapitalistiska världen). Visserligen lever småföretagaren kvar i utkanterna eller periferin av vårt ekonomiska system. Men i alla viktiga industrier och andra sektorer av ekonomin (och i ökande grad också i sådant som byggnadsindustri och detaljhandel) är kapitalismens huvudsakliga form stora bolag, truster och koncerner, organiserade som aktiebolag med hundratals, ofta tusentals och tiotusentals aktieägare, och med hundratals, ibland tusentals lönearbetare anställda. Hur stor anknytning har majoriteten av aktieägarna i dessa bolag till sin ”egendom” och det sätt på vilket den används? De flesta av dem kunde knappast vara mer fjärran. Anknytningen till deras ”egendom” är begränsad till att köpa ett aktiebrev med hjälp av en mäklare eller bank. Arbetet utförs av löneanställda arbetare, som inte har något att säga till om beträffande företagspolitiken – de utgör det aktiva elementet i produktionen. Företagspolitiken bestäms av avlönade företagsledare och direktörer, som kan äga eller inte äga något aktiekapital. Det närmaste majoriteten av aktieägare kan komma att bestämma politiken (utanför en liten ”inre” kontrollerande grupp) är att då och då dyka upp på en bolagsstämma för att gnabbas om utdelningens storlek eller för att uttrycka sin åsikt om det senaste fusionsförslaget från något konkurrerande företag eller finansgrupp. Det vi har betecknat som småföretagarargumentet passar helt enkelt inte in på den moderna stor-[finansvärld, som kapitalismen idag i huvudsak är.

Man möter ibland en version som är besläktad med detta småföretagarargument, som säger att ingen som inte har någon privat egendom kan vara fri och oberoende. Privat egendom och privat företagsamhet är alltså grundvalen för verklig ”frihet”. Men *hur* kan ett sådant argument anses rättfärdiga ett system som karakteriseras (som vi skall se) av en mycket hög grad av koncentration av egendomsägandet i händerna på ett fåtal? (Som Marx en gång sade, grundas den *kapitalistiska* egendomen på *avhändandet* från flertalet – i det privilegierade fåtalets intresse.)

Konkurrensen och profitmotivet

Något ganska likartat gäller det som man kanske kan kalla konkurrensargumentet för den s.k. privata företagsamheten. Att driva ett eget företag, sägs det ofta, är att bli utsatt för kon-

kurrensens sporre, som håller alla och envar på helspänn – för att vinna kundernas ynnest, för att införa nya produkter och nya metoder som förbilligar produktionen och möjliggör prissänkningar till kundernas fördel. Men ju mer kapitalismen utvecklas, desto mindre konkurrerande blir den, i varje fall i den relevanta betydelsen *priskonkurrens*. Ju mer storfinansen växer, desto mer energi lägger den ned på att *inskränka konkurrensen* i stället för att konkurrera, desto mer domineras industrin av monopolet (åtminstone i semimonopol, eller vad som med ekonomisk terminologi kallas oligopol – fåstyre), desto mer tar man sin tillflykt till olika ”inskränkande åtgärder” i syfte att begränsa prissänkningarna, avskräcka från ”tjuvskytte” på någon annans jaktmark eller begränsa produktionen i syfte att skapa en knapphetsmarginal och därigenom en ”säljarens marknad”. Den rivalitet mellan företagen som fortlever tar mer och mer formen av invecklade försök att skilja ut sina egna produkter från sina konkurrenters, att förläna sitt eget företag ett falskt anseende eller prestige, och dyra reklamkampanjer och försäljningsmetoder för att locka fram eller forma konsumentens efterfrågan, för att spela på hans påverkbarhet och påtvinga konsumenten en vara (eller grupp av ”märkesvaror”).

Nära släkt med konkurrensargumentet är profitmotivargumentet, att ekonomisk aktivitet under kapitalismen styrs av profitmotivet och att detta utgör den starkaste stimulansen till risktagande och följaktligen till fortsatta framsteg i produktionsmetoderna i stället för stagnation – och i synnerhet en stimulans till tekniska framsteg. Men den styrka detta argument må ha haft på ett tidigt stadium av kapitalismen, då det verkligen fanns konkurrens – och när kapitalismen utan tvekan svarade för en dittills exempellös expansion, och (med Marx' ord) för en ”ständig revolutionering” av tekniken – har det förlorat eller håller det snabbt på att förlora under monopolets tidevarv. Under detta tidevarv kan profit utvinnas genom såväl begränsning som expansion: genom att dominera marknaden lika mycket som att betjäna den; genom att tvinga en konkurrent till konkurs eller köpa ut honom såväl som genom att överträffa honom; genom reklamens alla tvivelaktiga konster och smarta försäljningsmetoder lika mycket som (möjligen mer än) kvalitetsproduktion; genom finansiell skicklighet och operationer av typen försäljningskartell, fusion och köp av mindre företag.

Ett argument som man förr hörde en hel del om är att systemet med s.k. fri företagsamhet resulterar i att var och en betalas ”vad han är värd”, enligt sin ”förmåga” (eller åtminstone enligt sitt ”ekonomiska bidrag”). Därför för det de ”dugligaste”, eller mest produktiva, till toppen. Detta påstående står idag så uppenbart i strid med fakta, att det anlitas mycket mindre än förr. Man hör jämförelsevis litet om det, och som argument kan man säga att det är helt odugligt. Om det ”ekonomiska bidraget” står i något som helst samband med den mängd hårt arbete en människa utför, står det klart att de som arbetar hårdast och ägnar sig åt de otrevligaste och farligaste arbetena finns bland de lägst betalda, inte de högst betalda, vilket innebär att lönen står i omvänd proportion till bidraget. Några av de högsta inkomsterna går till dem som står i det mest avlägsna förhållandet till produktionen – ibland t.o.m. till dem som fördriver tiden på Floridas, Bermudas eller Rivierans stränder. Folks inkomster beror, i varje fall i de högre inkomstskikten, uppenbart på den ekonomiska *fördel* de åtnjuter (vare sig det är i form av äganderätt, social ställning och prestige, eller tillfälle till god uppfostran och utbildning) och *inte* på någon personlig insats de gör eller på personlig förmåga. Bernard Shaw krossade för länge sedan myten om ”belöning åt förmågan” i en diskussion med en konservativ författare (W. H. Mallock). Han gjorde det så kärnfullt och effektivt i sin karakteristiska stil, att det är lika bra att citera honom direkt.

Mot det konventionella argumentet ställde Bernard Shaw ”det uppenbara faktum att räntor (på aktier) till största delen betalas till folk som inte skulle kunna uppfinna en skottkärra, mycket mindre ett lokomotiv”, och förlöjlade som ”lantlig okunnighet” uppfattningen att de människor

som nu på week-end-hotell och bilar, i Schweiz, på Rivieran och i Algeriet gör av med den nyss påpekade anmärkningsvärda ökningen av oförtjänta inkomster, någonsin har uppfunnit något, någonsin stått i ledningen för något, eller ens valt ut sina egna investeringar utan hjälp av börsmäklare eller advokater, eller ens så mycket som sett de industrier varifrån deras inkomster kommer”.

”Sparande”-argumentet

Detta ”förmågeargument” har efterträtts av ett annat och mindre sårbart (men som väl att märka inte kan användas tillsammans med småföretagarargumentet). Detta går ut på att de stora olikheterna som karakteriserar kapitalismen – en minoritet av stora inkomster som tornar upp sig ovanför massan av medelstora och små – står i överensstämmelse med en snabbare kapitalackumulation. De rika har så mycket mer än de kan göra av med, att de har råd att spara – och på så sätt spara mer än vad som skulle sparas om samma totala inkomst skulle delas upp på fler människor. Eftersom det är kapitalackumulationen som har utgjort ryggraden i den industriella expansionen under det gångna århundradet i alla industriellt avancerade länder, följer härav att kapitalismen till sin natur är ett expanderande och ekonomiskt progressivt system, just därför att det ger fritt spelrum åt skapandet av stora förmögenheter och av en stor merprodukt.

Att detta påstående har en viss styrka, åtminstone tillräckligt för att ge det en viss omedelbar trovärdighet, kan knappast förnekas. Historiskt sett har kapitalismen förvisso visat sig vara mer progressiv i ekonomiskt avseende än tidigare system.

Inte desto mindre finns det ett antal allvarliga invändningar mot detta påstående. Det är förvisso inte vattentätt som generellt försvar för orättvisor och tolererandet av stora förmögenheter på det sätt som många av kapitalismens apologeter har använt det. För det första tyder statistiska undersökningar på intet sätt på att det som sparas och förvandlas till kapital alltid ökar då inkomsterna ökar. Slösaktigheten ökar också samtidigt med att individer får möjlighet att göra av med mycket pengar, och de rika utvecklar en smak för lyx och uppvisning såväl som för ackumulation (det som en oortodox amerikansk ekonom vid namn Veblen kallade ”skrytkonsumtion” och ”hederslöseri” har nästan blivit vardagliga uttryck). Detta är i själva verket den jordmån i vilken reklamen vuxit upp som en parasit under kapitalismens senaste tid. För det andra, även om man medger sparandeargumentets styrka i jämförelse med tidigare ekonomiska system, följer därav på intet sätt att detta är det enda sättet på vilket kapital kan ackumuleras och ekonomisk tillväxt främjas. Vad som lämnas öppet är frågan om ett system i vilket kapitalet är samhälleligt eller gemensamt ägt, i stället för att ägas av enskilda individer, inte skulle kunna åstadkomma snabbare ekonomiska framsteg. Det finns inget skäl till att det inte skulle göra det. Och om man genom att avskaffa de stora förmögenheterna, avskaffade de rikas och deras imitatorers extravaganser, skulle investeringarna troligen göras på ett mycket bättre sätt och mindre slösaktigt. Det finns idag historiska bevis för att detta kan göras: dessutom för att kapital som ackumuleras för investeringar mycket bättre kan tas i anspråk för ekonomisk tillväxt. Vi skall återkomma till frågan om ekonomisk tillväxt. Allt vi behöver säga på detta stadium, är ur denna synpunkt, att ”sparande”-argumentet för stora inkomstskillnader tydligt grundas på att det förutsätter det som det försöker rättfärdiga: existensen av privat kapitaläggande. Det enda det verkligen säger, är att stora inkomstskillnader kan vara nödvändiga för en hög sparkvot (eller ackumulation) om kapitalet är privatägt.¹

¹ I ett annat avseende har detta sparandeargument blivit ganska skamfilat under senare år och blivit mycket mindre populärt, åtminstone bland ekonomer. Detta hänger samman med insikten om att när en stor del av den totala inkomsten ”sparas”, kan den viktigaste effekten av detta bli att begränsa efterfrågan på konsumtionsvaror. Och denna ”bristande effektiva efterfrågan” (som Keynes kallade det) kan helt enkelt orsaka arbetslöshet (både för kapital-

Ekonomernas argument

Det följande är vad man kanske kan kalla ett mer sofistikerat argument, därför att det förekommit i huvudsak bland yrkesekonomerna. Att redogöra för detta till dessas belåtenhet skulle kräva en hel del teknisk jargong, som skulle behöva förklaras och definieras. Vi skall försöka redogöra för det så enkelt som möjligt, t.o.m. till priset av att en del blir oklart eller opreciserat.

Med utgångspunkt från en invecklad bevisning (i form av en serie ekvationssystem) av ekonomen Léon Walras mot slutet av förra århundradet, har ekonomer påstått att ett system med s.k. ren konkurrens i alla industrigrenar och på alla marknader kommer att resultera i att konsumenternas behov tillfredsställs i *optimal* utsträckning — *optimal* i den meningen att helhetsmönstret för produktionen och konsumtionen blir sådant att det maximerar den nytta eller välfärd som en bestämd mängd produktiva resurser kan ge. För några kan detta tyckas vara ett fantastiskt och otroligt påstående. Det enda kortfattade (om än ofullständiga) sättet att förklara vad som avses med detta, är att säga att om, för det första, konsumenterna handlar rationellt och har fritt val mellan alternativa säljare på marknaden, kommer de att fördela sina utgifter mellan det som finns tillgängligt på det sättet att de får mesta möjliga nytta för sina pengar. Och för det andra, om producenterna konkurrerar ständigt och effektivt med varandra, kan var och en lyckas sälja mer endast i den utsträckning han kan gå under sina konkurrenters priser, och för att kunna göra det drivs han hela tiden att införa metoder som ger den lägsta kostnaden för en given produktionsmängd (med lägsta kostnad i betydelsen att använda ett minimum av resurser för att nå ett givet resultat). Till detta måste läggas ett tredje underförstått villkor, nämligen att om det är mer lönsamt att producera en viss vara än andra (dvs. att det pris konsumenterna är villiga att betala för den är högt jämfört med vad den kostar att producera), kommer producenter mycket snabbt att strömma till för att producera mer av den (och omvänt i det motsatta fallet). En ständig anpassningsprocess pågår följaktligen, vilket förhindrar att arbetet (eller någon som helst annan resurs) under längre tid producerar mindre i en användning än i andra (där mindre eller mer mäts i det pris som konsumenterna är villiga att betala för en sak).

Om denna ekonomernas tes skulle en hel del kunna sägas. Den har varit ämnet i många lärda avhandlingar och disputationer. Långt ifrån alla ekonomer har accepterat den. Från första början väckte den invändningar. Och en tid kom den, åtminstone i vårt land, i onåd som en abstrakt dogm utan större praktisk betydelse, fastän den på senare tid tycks ha fått något av ett återuppvaknande, särskilt i USA, som ett rättfärdigande av den s.k. fria marknadsekonomin och den heligförklarade "American way of life". Allt vi kan göra här är att framhålla fyra invändningar mot den, som kan uttryckas ganska kortfattat och med vanligt vardagsspråk.

Den mest uppenbara invändningen är att en sådan tes inte kan rättfärdiga kapitalismen som den existerar idag, eftersom kapitalismen idag karakteriseras av monopolet – av jättekonglomerat och karteller, och t.o.m. i industrier med många företag, av prisöverenskommelser och s.k. prisledarskap av de stora och starka. Där konkurrensen fortsätter i det ekonomiska systemets ytterkanter och mellanrum fortlever den antingen som en kvarleva från en tidigare epok eller har formen av, inte priskonkurrens, utan konkurrens med försäljningsteknik – den form som ekonomerna har kallat "ofullständig konkurrens" (ett slags mellanstation mellan konkurrens och monopol).

Denna invändning kunde i och för sig tyckas påkalla en lösning av liberalt slag, att återställa

utrustning och arbetare) och ekonomisk depression. Med andra ord, det traditionella "sparande"-argumentet identifierade felaktigt det som "sparas" med det som verkligen investeras i nytt realkapital (anläggningar och utrustning). Det kan vara av intresse i detta sammanhang att jämföra Keynes överväldigande lovord över kapitalismen som motor för sparandet i sin *Economic Consequences of the Peace* (skriven i slutet av första världskriget) med vad han sade om detta i sina senare skrifter strax före andra världskriget.

konkurrensen genom att bryta upp fusioner och förhindra restriktiva åtgärder eller köp av mindre företag. Somliga har dragit denna slutsats och har återopat "konkurrensens välsignelser" för att rättfärdiga sprängandet av truster och andra försök att hålla konkurrensen vid liv. I den mån detta har sitt ursprung i ogillande av monopol och den växande koncentrationen av ekonomisk makt i den moderna kapitalismen, kan man ha sympati för och applådera sådana försök. Men när det här slaget av lösning förenas med dyrkan av fri konkurrens som någon slags förlorad "guldålder" till vilken vi borde återvända, är man tvungen att påpeka att denna (liksom en del andra "guldåldrar") är en illusion och en myt. De tre återstående invändningarna mot "den fria marknadens" argument kan följaktligen betraktas som mer grundläggande om än mindre uppenbara.

För det andra visade sig, som vissa ekonomer inte va sena att påpeka, detta omskrutna konsumtions- och produktionsmönster inte (under några som helst givna villkor) representera ett entydigt resultat, utan ett oändligt stort antal möjliga mönster, beroende på hur mycket pengar olika människor har. Det konsumtionsmönster till vilket produktionen antas anpassa sig på det mest effektiva sättet, kommer att bero, inte bara på *vems* smak som får det mäktigaste stödet av de pengar som ger den inflytande på marknaden. Där inkomsterna är mycket ojämnt fördelade, kommer lyxvaror att få högre prioritet än nödvändighetsvaror – ordspråkets champagne och diamanter kommer att få företräde framför bröd till den svältande massan. Dessutom kan "val av den produktionsmetod som har lägsta kostnaderna" betyda att man använder billig, utsugen, svag och oorganiserad arbetskraft, som arbetar många timmar under svåra förhållanden, lika väl som valet av teknik eller sparsamhet med bränsle och råvaror. Med andra ord, det postulerade "optimum" som enligt antagandena blir följden av den fria marknadens funktionssätt motsvarar fullständigt (eller är beroende av) det sätt på vilket förmögenheter och inkomster är fördelade. Eftersom en kapitalistisk fri marknad skapar stora inkomstklyftor (av orsaker som vi skall ta upp längre fram), blir det resulterande konsumtions- och produktionsmönstret den direkta motsatsen till något som skulle kunna kallas "välfärdoptimum", eller ett maximerande av tillfredsställelse, eller vadhelst annat dess beundrare skulle kunna hitta på att kalla det.

För det tredje handlar ekonomernas påstående om en situation där fluktuationer och rörelser fått tid på sig att inverka på marknaden. Det säger ingenting om vad som händer när förändring och rörelse inträffar. Och som vi vet karakteriseras verkligheten av ständig förändring och rörelse, och inte av lugn jämvikt. Om man försöker anpassa påståendet till en föränderlig situation, kan det bara tillämpas på faktiska situationer som redan uppnåtts (eller "tenderar att uppnås") vid olika tidpunkter, under antagandet att de som i första hand är berörda fullständigt kan förutse kommande förändringar.² I verkligheten finns naturligtvis inget sådant förutseende. Tvärt emot att vara säkra på vad som kommer att hända, handlar t.ex. affärsmän enligt vissa förväntningar eller gissningar, som kan ligga ganska långt från vad som verkligen inträffar (både i det enskilda fallet och alla tillsammans). Ibland kan dessa gissningar slå fel i optimistisk riktning, ibland i pessimistisk. Och i den mån de påverkas av allmänna "stämningar på marknaden" (där allas förväntningar färgas av de övrigas) skapar de kumulativa förändringar och svängningar, snarare än en jämn och kontinuerlig rörelse. Erfarenheten visar att kapitalismen i själva verket inte har utvecklats jämnt utan varit utsatt för ganska våldsamma fluktuationer, växlande mellan uppsving eller expansion och depression och nedgång.³ I varje fall fram till andra världskriget karakteriserades

² Eller alternativt att de har en klar uppfattning om ett "normalläge" (t. ex. "normalt pris") till vilket saker och ting kommer att återvända efter att någon förändring har inträffat.

³ Det är inte förrän relativt nyligen som ekonomerna har uppmärksammat s. k. dynamiska eller rörliga jämviktslägen (snarare än "statiska" sådana), och man har kommit fram till att dessa är i hög grad instabila och svåra att uppnå (beträffande en välkänd teori har "stabiliteten" hos dess postulerade "utveckling genom olika jämviktslägen" beskrivits som en balansgång på en knivsegg).

läget i de flesta länder i stort sett av kronisk arbetslöshet och ej fullt kapacitetsutnyttjande. På detta såväl som andra sätt kan konkurrens bli kostsam och leda till slöseri – den är långt ifrån en mekanism utan kostnader för att nå vissa resultat, ens om dessa resultat vore önskvärda.

För det fjärde gäller ekonomernas försvar för fri konkurrens bara sådana saker som kan göras till föremål för köp och försäljning till enskilda konsumenter (tillägnas enskilt, för att uttrycka det mer abstrakt). Men denna kategori omfattar på intet sätt allt som påverkar lyckan och den sociala välfärden i ett samhälle. I själva verket utesluter den en hel del som har ett avgörande inflytande på lyckan och den sociala välfärden. Ekonomen Walras var själv medveten om denna inskränkning av sitt argument (liksom han var beträffande frågan om inkomstfördelningen – fastän han inte betonade det): han påpekade att hans argument inte gällde i fråga om det han kallade ”offentliga varor”. Denna term avser alla de tjänster som inte kan bjudas ut enskilt och ta betalt för enskilt av individerna, eller där detta åtminstone inte görs, och därför tillhandahålls av någon offentlig eller statlig organisation. Exempel på detta är vägar, sjukvård, parker och öppna platser, museer och konstgallerier och ofta statliga transporter. Till denna lista skulle man kunna lägga allt det som går under namnet stadsplanering, inrättande av fritidsområden, bevarande av tillträdet till stränder och skydd mot nedsmutsning av vattendrag och kuster. Sedan har vi hela undervisningsväsendet. Eftersom detta bidrar till människans hälsa och lycka, kan tillräcklig försörjning med dessa saker vara mycket viktigare än allt det som reklammännen försöker locka oss till att köpa.

Det skulle kunna hävdas att fastän detta är en begränsning av konkurrensargumentets räckvidd, försvagar det egentligen inte dess styrka, eftersom detta argument aldrig allvarligt avsågs att gälla annat än varor och tjänster som köps och säljs (marknadsvaror). Inom detta område fortsätter argumentet att gälla. Detta kanske skulle vara ett riktigt svar om inte de två sorternas varor (s.k. offentliga varor och marknadsvaror) *konkurrerade* inbördes. Det gör de i själva verket. Och med sin ensidiga inriktning på att få profit genom försäljning av varor, begränsar och hämmar konkurrenssystemet på olika sätt försörjningen av offentliga varor och tjänster. Propaganda om ”den fria företagsamhetens” idéer tenderar att avskräcka från varje utvidgning av det offentliga verksamhetsområdet som ett farligt prejudikat. Utgifter till och utvidgning av detta offentliga verksamhetsområde möts med fientlighet från företagarna eftersom det drar med sig högre skatter, som sägs verka avskräckande på företagsamheten. I vissa fall konkurrerar de båda områdena direkt, som när existensen av ett effektivt offentligt kommunikationssystem konkurrerar med försäljningen av privatbilar, eller bevarandet av ett grönområde kommer i konflikt med hyresvärdar och spekulerande byggmästare, och naturvårdsbestämmelser kommer i konflikt med fabriksägares intressen. Kanske är det i USA (den ”fria företagsamhetens” hemvist framför alla andra) som detta slags konflikt mellan privata och offentliga intressen, mellan enskilda och samhällseliga åtgärder, är tydligast. Ett av huvudämnena i den amerikanske professorn Galbraiths kända bok (*The Affluent Society*) var att betona den skärande kontrasten mellan det han valde att kalla ”privat överflöd, offentlig fattigdom”.

Ändå är det faktiskt inte slutet på historien, eftersom ganska många varor, eller ”butiksvoror”, som tillverkas och säljs har större samhällseliga följder än som ligger i en individs efterfrågan på dem eller företagets produktionskostnader för dem. Detta kan gälla både på konsumtionssidan och produktionssidan (ekonomerna kallar detta ”externa effekter”). Med andra ord kan kategorin ”offentliga varor” i vår diskussion inte begränsas till den sorts offentliga tjänster som vi talat om. En massa saker som köps och säljs (om inte de flesta) påverkar också andra människor än den direkte köparen, om det så bara är genom att mana till efterföljd eller att påverka konventioner och upprätta samhällsnormer till vilka andra känner sig tvingade att anpassa sig. På produktionssidan

finns det gott om skolexempel, som kan citeras direkt ur läroböckerna. Det kanske räcker med att här nämna bilar som byggs för hög fart snarare än för säkerhet, därför att det förra anses vara det bästa försäljningsargumentet för tillverkarna. Eller att så många saker, från kläder till hushållsartiklar görs granna och pråliga snarare än kraftiga och hållbara.

2. Varför inte kapitalism?

Ojämlikhet och exploatering

Låt oss nu i stället komma till frågan varför socialister av olika slag har hatat kapitalismen (och ibland, särskilt under dess tidigare skede, kallat den "industrialismen", "industrisystemet" eller "lönesystemet") och sökt avskaffa den. Skälen har varit en blandning av religiösa, moraliska eller etiska (ibland estetiska) och ekonomiska skäl. Och fastän denna broschyr och dess författare huvudsakligen sysslar med det sista av dessa, skulle det inte vara riktigt att ignorera de två första, om inte annat så för att det troligen betyder mest för vissa människor – och troligen påverkar de flesta i någon utsträckning eller vid någon tidpunkt. Det skulle förvisso vara fel att tro att frågan om socialismen någonsin kunde grundas på "ekonomiska" skäl med uteslutande av moraliska överväganden. Fastän de två skiljer sig åt ur logisk synpunkt, står det ena slaget av skäl aldrig långt från det andra.

För det första har tanken på stora ojämlikheter, sociala och ekonomiska, alltid varit motbjudande för socialister, både under detta och tidigare århundraden. Och denna avsky har alltid utgjort en stor del av drivkraften för dem som revolterat mot det nuvarande systemet. Ojämlikheten förefaller särskilt förhatlig när den är sådan att den delar upp folket i olika klasser eller samhällsskikt, mellan vilka förhållandet mellan överlägsen och underlägsen, segrare och förlorare, råder. Fram till jämförelsevis nyligen var det den förhärskande åsikten bland "segrarna" att människor med lägre social ställning (som utgör den stora majoriteten) nästan var en särskild ras med underlägsen talang och förmåga (såväl som utbildning). I varje fall var de av Gud och traditionen, om inte av naturen, förutbestämda att för en ringa ersättning utföra allt det tunga och smutsiga arbetet i samhället. Det var en inställning som det tog förvånansvärt lång tid att rubba för 1800-talets idéer om naturlig jämlikhet (som fötts under den franska revolutionen), och på grund av att socialisterna kämpade för denna "människornas jämlikhet" mot det moderna kapitalistiska samhällets ojämlikhet, var de förr ofta mycket nära förbundna med den politiska radikalismen.

För det andra har det alltid funnits de för vilka den extrema individualismen har varit förhatlig, vare sig det har varit av estetiska, moraliska eller religiösa skäl – i varje fall en individualism som behandlar andra hänsynslöst och ignorerar det vidare samhällsintresset, vilket den ekonomiska individualismen så uppenbart gör. Många människor kan tolerera och t.o.m. applådera en individs önskan att "förkovra sig" och göra det bästa av livet, medan de reagerar våldsamt mot den egoistiska arrogansen och det fräcka förvärvsbegäret hos individen av "parasittyp" – jobbaren eller spekulanten, stor eller liten. Man kan med andra ord ogilla den ekonomiska individualismen på grund av de mänskliga egenskaper den uppmuntrar, det sätt på vilket penning- och förvärvsvärderingar förgiftar samhällslivet. Och vem, som undersöker den dominerande "livsstilen" i det mest kapitalistiska av kapitalistiska samhällen idag, kan helt undgå att dela denna avsmak?

För det tredje har socialistiska författare alltifrån de engelska pamflettskrivarna för mer än hundra år sedan i England, de s.k. Ricardosocialisterna, aldrig upphört att tala om arbetets "underkastelse under kapitalet" eller (som en av dem, William Thompson) om "utbytet mellan icke jämlikar" som döljs bakom "det fria kontraktets" mask. Arbetarna tvingades arbeta åt en kapitalist just därför att arbetarna inte hade någon egendom. Avskuren från jorden och utan kapital kunde arbetaren inte producera sitt eget uppehälle, och måste följaktligen försörja sig genom att ta anställning hos någon annan som antingen hade jord eller medel att sysselsätta honom i produktionen. Trots den fria marknaden och den omskrutna fria konkurrensen var han därför lika

mycket tvingad att arbeta åt någon annan som han hade varit under tidigare system, där tvånget hade politisk eller juridisk form, i stället för ekonomisk. På samma sätt levde arbetsgivaren, och jord- och kapitalägare i allmänhet, lika mycket på hans arbete – genom att tillägna sig produktionen av hans arbete utöver lönen – som tidigare feodalherrarna eller slavägarna hade gjort.

Ibland uttrycktes detta som ett monopolförhållande: de som ägde jord och kapital kunde utkräva en avgift för tillträde till dessa av dem som inte hade något och saknade försörjningsmedel – påminnande alltså om innehavare av rättighet att ta ut tullavgifter. Äganderätten hade alltså effekten att ställa hinder i vägen för folk att producera och att försörja sig, på samma sätt som en tullstation hindrade fri rörelse. Och i båda fallen måste ett pris betalas för att hindret i nåder skulle avlägsnas. Lägg märke till att det som i detta sammanhang spelar någon roll är ägandet av produktionsmedel eller produktionsredskap (dvs. jord och kapital), och möjligheten att förvandla inkomster till egendom – inte *personlig* eller hushållsegendom. En människa eller en klass får inte makt över andra människor bara genom att äga mer kläder och möbler, eller två kylskåp eller tvättmaskiner i stället för en. *Det som ger en människa eller klass makt över andra människor är att äga produktionsmedel medan andra inte har tillträde till produktionen.*

Det nyss sagda har uttryckts som ett slags allmänt argument mot ojämlikhet. I viss mening är det det. Men samtidigt har tyngdpunkten av det sagda legat på ojämlikhet av ett speciellt slag och med rötter av ett annat slag – nämligen i ett system i vilket egendomen är koncentrerad i händerna på ett fåtal, så att majoriteten inte äger något alls (eller inget att tala om), och i praktiken är (som Marx sade) exproprierade. Det är viktigt att inse detta. Det är inte varje slag av ojämlikhet som är måltavla här, utan sådan ojämlikhet som innebär att en människa underordnas en annan -ojämlikhet av ett slag som ger en människa makt över en annan människa, inklusive makt att förmå den senare att överlämna en del av frukten av sitt arbete till den förre; ojämlikhet som tar formen av uppdelning i *klasser*, som skiljs åt av huruvida folk äger kapital (i betydande omfattning) eller inte gör det. Det är detta slag av ojämlikhet som jag tror den stora majoriteten skulle hålla med om är särskilt avskyvärd och anstötlig, i en utsträckning som inte andra slag av ekonomisk ojämlikhet (vad man än må anse om dem) är. Ty ojämlikhet som består i att några har egendom i produktionsmedel och andra inte har någon, innebär för de senare att de berövas en betydande del av sin frihet – frihet att försörja sig självständigt om och när detta är att föredra framför att arbeta åt någon annan.

Det är t.ex. svårt att tro att de flesta människor skulle reagera starkt mot skillnader i *arbets*-inkomster, under förutsättning att dessa skillnader var ganska måttliga och att de högre lönerna gick till människor som "förtjänat" dem genom mer eller hårdare arbete, eller genom att vara mer noggranna och gjort sig tid och möda att lära sig ett yrke. Något helt annat, och något som jag tror de flesta människor verkligen hänger upp sig på, är att somliga människor (i själva verket en hel klass) skulle få stora inkomster i hela eller större delen av sitt liv *utan att arbeta för dem* – utan att förtjäna dem genom något slags nyttig mänsklig aktivitet, arbete med sina händer och/eller tankearbete. (Och om någon försöker svara att personerna i fråga förtjänar dem därför att deras egendom förtjänar dem, undviker han frågan.)

Det är naturligtvis här som det marxistiska begreppet "exploatering" kommer in, vilket har utgjort kärnan i det mesta av den socialistiska kritiken av kapitalismen sedan Marx' tid, om inte tidigare. Enligt denna uppfattning är kapitalismen ett system som historiskt växte fram på grundval av kapitalkoncentrationen i händerna på en ägande klass. På grund av denna koncentration kan varje kapitalist leva utan att arbeta genom att köpa andras arbetskraft för att producera åt honom. Marx själv definierade det som ett system med produktion för marknaden (det han

kallade ”varuproduktion”) i vilket arbetskraften själv har blivit en vara. Detta var detsamma som att säga, att de som inte ägde något kapital var tvingade av sin ekonomiska situation (eftersom alternativet var arbetslöshet och svält) att arbeta åt andra och att som lön acceptera bara en del av vad de producerade. Marx' ekonomiska teori (i varje fall i första bandet av hans arbete om ”Kapitalet”) var avsett att visa hur detta slags exploatering var helt förenlig med en s.k. fri marknad och med konkurrensens lagar (mellan varor som i allmänhet byts till sitt värde, som han formulerade det).

Somliga har försäkrat att ”exploatering” bara är ett skymford, som uttrycker moralisk indignation men inte har någon positiv vetenskaplig betydelse. Att ordet har stark moralisk anknytning är naturligtvis alldeles riktigt: det har en mängd ord i språket – ord som inte desto mindre klart syftar på faktiska omständigheter och har en klar betydelse (ta stöld, mord eller dödande t.ex. – fastän jag erkänner att de senare kan ha en annorlunda moralisk innebörd för en amerikansk marinsoldat i Vietnam, än vad de skulle ha för en pacifist eller socialist). Men varför skämmas för att använda ord med moralisk biton? Det går knappast att undvika i alla fall, såvitt man inte vill använda ett fullständigt färglöst språk (och det måste förändras ständigt, därför att det som är färglöst ena dagen färgas nästa dag av det sammanhang det används i).

Vad man skulle vilja fråga dem som gör sådana invändningar, är om de skulle förneka att termen ”exploatering” hade positiv, beskrivande innebörd om den användes om tidigare samhällen som grundades på livegenskap eller slaveri. Om de inte skulle göra det, tror jag det är svårt att förneka att den kan användas om lönearbete under kapitalismen – åtminstone om oorganiserad arbetskraft, som individuellt förhandlar med arbetsgivarna i den traditionella situationen med en arbetsmarknad där det finns fler arbetare än arbeten. De skulle kanske föredra termen ”tillägnande” -tillägnande av en del av arbetsprodukten med äganderättens eller andra ekonomiska privilegiers eller fördelars rätt. Om de godtar denna term och förnekar den andra, kommer de mycket nära (påstår jag) att göra en distinktion utan att det finns någon skillnad. Vi behöver emellertid inte spilla tid på att gräla om ord. Vilken term vi än använder, kan det knappast råda något tvivel om att det är denna uppfattning om kapitalismen som ett system för exploatering eller tillägnande, med varierande konsekvenser och egenskaper, som har bildat kärnan i det mesta av den socialistiska oppositionen mot kapitalismen och förvisso i den opposition som har kommit från arbetarrörelsen.

Marxisterna skulle gå längre och säga att det inte bara var en fråga om ogillande av eller hat mot ett system för människors exploatering av andra människor, utan om att ett system grundat på detta inte kan existera som ett stabilt och fungerande system, i varje fall efter det stadium där dess historiska roll som en övervägande progressiv ekonomisk kraft nått sitt slut – ett slut vilket de skulle tidsbestämma till konkurrensens övergång i monopol. Detta beror i första hand på att ett exploateringssystem, som vilar på en samhällelig uppdelning i egendomsägare och egendomslösa, med nödvändighet innebär en grundläggande klyfta och intressekonflikt, som i ökande grad tenderar att slita sönder det, att störa dess funktion och att sätta stopp för framåtskridande och expansion. Särskilt arbetarna kommer, vartefter de organiserar sig och blir starkare, och blir medvetna om sin ställning i systemet av samhällliga relationer, att inte bara sträva efter att tillgodose sina egna intressen, oberoende av om dessa står i motsättning till systemet som helhet (vilket de föraktar); utan de kommer i allt högre grad att revoltera mot det grundläggande i systemet och försöka få slut på det. Den ojämna egendomsfördelningen, som förstärkts av monopolen och monopolpolitiken, gör nutidens kapitalism i allt högre grad till ett ohållbart system.

Man skulle kanske kunna sammanfatta det på följande sätt. Det faktum att kapitalismen alierar

arbetarna och gör dem till motståndare – att den med marxistiskt språkbruk skapar *klasskamp* – är i sig självt en ödesdiger svag punkt i dess funktion som ekonomiskt system. Detta bidrar till ineffektiviteten hos kapitalismen som ett sätt att organisera arbetet och som produktionssätt, bara i mindre grad än ett produktionssystem grundat på livegen arbetskraft. Kapitalismen, vars propagandister talar så mycket om den privata företagsamhetens ekonomiska incentiv, går slutligen under på grund av det negativa incentiv den ger arbetarna.

Ekonomisk koncentration: Ägandet och inkomsterna

Eftersom vi hittills har talat i mycket allmänna ordalag om egendomsägandet och dess koncentration, är det nu dags att illustrera vad vi menar med några siffror. Dessa siffror illustrerar *för det första* den anmärkningsvärt höga graden av skillnader i egendomsägande – dess koncentration till ett fåtal. *För det andra*, ojämnheten i det sätt på vilket inkomsten fördelas – eftersom detta i mycket hög grad (fastän naturligtvis inte helt) är en återspeglning av den ojämna fördelningen av ägandet. Och *för det tredje* den höga graden av koncentration av kontrollen över industrin i det moderna kapitalistiska samhället (för vilket ändamål vi skall ta USA, där den nödvändiga statistiska analysen finns tillgänglig).

Den färskaste tillgängliga beräkningen av egendomsägandets fördelning avser slutet av förra decenniet, 1950-talet, och finns i en broschyr av professor J. E. Meade (*Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, London 1964, s. 27) baserad på beräkningar av mr J. R. S. Revell. Dessa visar att (trots viss de-koncentration efter första världskriget på grund av effekten av arvsskatter etc.) så mycket som tre fjärdedelar av all privat egendom, eller förmögenhet, år 1960 ägdes av de rikaste fem procenten av befolkningen. Ett egendomligt faktum är att ”koncentrationen av inkomst av egendom t.o.m. är mer markerad än koncentrationen av egendomsägandet självt”, med påföljd att så mycket som nittiotvå procent av inkomsterna av egendom 1959 gick till de rikaste fem procenten, och allt utom en enda procent av inkomster av egendom gick till de övre tio procent av befolkningen som var egendomsägare. De fullständiga siffrorna framgår av tabellen nedan.

Fördelningen av privat förmögenhet i Storbritannien

Procent av befolkningen	Procent av totala privata förmögenheten			Procent av de totala privata inkomsterna av egendom före skatt
	1911-13	1936-38	1960	
1	69	56	42	60
5	87	79	75	92
10	92	88	83	99

Vem vågar tala om ”egendomsägande demokrati” inför denna koncentrationsgrad? Vem skulle på allvar kunna använda ”småföretagarargumentet” för kapitalistisk egendom?

I en broschyr i denna serie som publicerades för några år sedan ([Kapitalismen igår och idag](#)) citerade jag en liknande beräkning (av kapitalägandet) som gjordes ett femtontal år tidigare för efterkrigsåren 1946-47; och tillade om den lägre delen av skalan av egendomsägande: ”I andra änden av skalan fanns två tredjedelar av befolkningen som, om de ägde något alls, hade mindre än 100 pund och i genomsnitt inte mer än 60 pund var.” Sammanlagt utgjorde det dessa småägare ägde ”mindre än en tjugondel av det totala kapitalet i landet” och en ännu mindre andel av inkomster av egendom.

Ägandet av aktier i *bolag* är ännu mer koncentrerat än ägandet av egendom i allmänhet. En procent av (den vuxna) befolkningen ägde åttioen procent av aktierna och fem procent ägde

nittiosex procent. (H. F. Lydall och D.G. Tipping, "The Distribution of Personal Wealth in Britain", i *Oxford Bulletin of Statistics*, februari 1961, s. 90).

Beträffande fördelningen av inkomster ur alla inkomstkällor, ger samma broschyr av professor Meade (s. 79) följande siffror för de högsta tio procenten av inkomster ur alla inkomstkällor 1959. De visar att mer än en femtedel av alla personliga inkomster före skatt går till en tjugondel av inkomsttagarna.

Personliga inkomster (före skatteavdrag) i Storbritannien 1959

Procent av den totala befolkningen med de största personliga inkomsterna ur alla inkomstkällor	Procent av de totala inkomsterna ur alla inkomstkällor
1	9
5	21
10	31

Fastän det finns avsevärda skillnader mellan s.k. inkomster av tjänst (beroende på olika utbildningsmöjligheter och social bakgrund etc.) är dessa mycket mindre än de skillnader som beror på egendom. Det är det privata egendomsägandet och dess extrema koncentration som är den dominerande orsaken till ojämlikheten. Man kunde uppenbarligen vänta sig att ojämnheten i fördelningen av alla inkomster (från både arbete och egendom) skulle vara mindre än den är för inkomster av egendom enbart – vilket siffrorna ovan visar.

Slutligen har vi frågan om koncentrationen av ägandet och kontrollen över industrin i händerna på jätteföretag, vilket är ett så framträdande drag hos kapitalismen under vårt århundrade. Denna koncentration är, som man kunde vänta sig, mer uttalad i USA, och det är från USA som vi har en klar och precis beräkning av detta. För perioden mellan världskrigen finns den berömda beräkningen (vanligen kallad Berles och Means beräkning) som visar att nästan hälften av alla företags tillgångar eller kapital kontrollerades av tvåhundra jätteföretag, och att det fanns tecken på att denna koncentration av kontrollen ökade.

Under åren efter andra världskriget visade en undersökning av den amerikanska Federal Trade Commission att 135 tillverkningsföretag, eller mindre än en procent av samtliga, kontrollerade fyrtiofem procent av samtligas nettokapital-tillgångar (*Review of Economics and Statistics*, november 1951). Dessutom har koncentrationsgraden uppenbarligen ökat. Enligt bevisning som lämnats till US Senate Sub-Committee on Anti-Trust and Monopoly, hade de 200 största företagens andel av de totala tillgångarna (dvs. av alla tillverkningsföretags tillgångar) ökat från fyrtionio procent 1950 till femtiosju procent 1964-65; och dessa tvåhundra största har sextioåtta procent av nettovinsterna i tillverkningsindustrin. Av sammanlagt 180 000 företag i tillverkningsindustrin, äger 1 000 företag sjuttiosex procent av det sammanlagda kapitalet och svarar för åttiosex procent av alla vinster (David Michaels, "Monopoly in the United States", *Monthly Review*, april 1966, s. 48). Så kapitaljättarna växer sig större och slukar sina mindre bröder!

Kolonial expansion och krig

Man kan inte avsluta listan på skäl till att människor ogillar kapitalismen och försöker avskaffa den utan att nämna ytterligare ett, som vid olika tidpunkter har utövat ett avsevärt inflytande på många. Det var särskilt fallet under mellankrigstiden, speciellt under trettiotalet, och det är åter fallet i stora delar av världen idag. Jag avser uppfattningen att det kapitalistiska systemet, som drivs av profitbegär, av naturen är expansionistiskt, särskilt i det stadium då det utvecklats till mognad. Denna expansion tog formen av ekonomiskt inträngande i svagare eller mindre utvecklade länder, och följdes av politiskt inträngande och kontroll och slutligen av

uppstyckningen av stora områden i Afrika, Asien eller Sydamerika som ”inflytelsesfärer” och kolonier till de kapitalistiska stormakterna. Mot slutet av förra århundradet kom ”kapplöpningen om Afrika”, och uppstyckningen av kontinenten mellan vad som då var Europas stormakter. Bara något senare följde uppdelningen av Kina i ekonomiska och politiska ”inflytelsesfärer”, och ett liknande inträngande av de europeiska stormakterna och deras ekonomiska intressen i Mellersta östern. Beträffande Latinamerika har USA under någon tid upprätthållit den s. k.

Monroedoktrinen för att bevara detta område från de icke-amerikanska makternas avundsjuka uppmärksamhet, och för närvarande för att ”rädda det från kommunismen”. Det krävs ingen större bedrift vare sig i fråga om fantasi eller logik för att visa, att detta slags rivalitet i internationell skala leder till krig. Och fastän revolten mot detta system efter andra världskriget har spritt sig bland de koloniala folken, och vårt land och Frankrike har tvingats retirera från kolonialområden de tidigare förvärvat, har en ny våg av s. k. nykolonialism uppstått, i huvudsak inspirerad av USA, som är den dominerande kraften i världskapitalismen idag: en nykolonialism som är ansvarig för krig och blodsutgjutelse, ödeläggelse och ohyggligt lidande — i Korea igår, i Vietnam idag och i Afrika både igår och i morgon.

En sådan expansion kan ha olika mål — att förvärva fördelaktiga marknader, investeringsområden eller råvarukällor, att tillägna sig rättigheter till mineraler eller lånekontrakt och ”koncessioner” (t. ex. att bygga järnvägar). Den har satts i mycket nära samband (i synnerhet i Lenins berömda teori om imperialismen) med två framträdande drag hos den moderna kapitalismen: för det första den allt starkare ekonomiska koncentrationen och monopolens tillväxt (som gör att storfinansgruppers ekonomiska planer och regeringars handlande som dessa ekonomiska intressens politiska redskap kan gå hand i hand); för det andra, kapitalexporten. Om det faktiska sambandet i tiden mellan denna utveckling av den moderna kapitalismen och de europeiska och nordamerikanska imperialistiska stormakters koloniala expansion finns det gott om historiska bevis. Att här berätta om detta och granska orsakssammanhanget mellan de två företeelserna skulle föra för långt. Några skulle faktiskt ifrågasätta om motivationen för denna expansion verkligen i huvudsak var ekonomisk. Det får räcka med att säga att på intet sätt alla som kämpat för en ekonomisk förklaring till den kolonialistiska expansionen och rivaliteten mellan imperialisterna har varit marxister. Man behöver bara nämna välkända arbeten i ämnet av berömda författare som t. ex. J. A. Hobson och Leonard Woolf (t. ex. den förras *Imperialism* och den senares *Empire and Commerce in Africa* och *Economic Imperialism*) för att visa detta.

Som exempel på det slag av förklaring som har haft ett stort inflytande, kan man citera den enkla (kanske alltför enkla) men slagkraftiga förklaring som gavs i en mycket inflytelserik populär broschyr på 1930-talet av John Strachey (med titeln *Why you should be a Socialist*).

”De (kapitalistiska företagen) kommer att genomsöka världen i sin jakt efter marknader för konsumtionsvaror. De kommer att försöka bli av med sin ofantliga produktion av livsmedel, kläder, möbler, bilar och allt det andra till utländska köpare. Men nu för tiden finns det hela industrigrenar vars uppgift det är att producera, inte konsumtionsvaror av detta slag, utan produktionsmedel. Det finns hela fabriker vars uppgift det är att utrusta andra fabriker. Det finns långa rader av maskiner vars enda ändamål är att tillverka andra maskiner ... Företagen och deras bundsförvanter övergår till att till sina potentiella kunder låna ut pengar att köpa kapitalvaror med. Detta kallas kapitalexport. Därför kan sökandet efter marknader sägas försiggå i tre stadier. Först exporterar man konsumtionsvaror. Sedan exporterar man kapitalvaror eller producentvaror, och sedan exporterar man kapital ... Men se nu vad som händer så snart man kommer till det andra och tredje stadiet, då man exporterar kapitalvaror och kapital att betala dem med. Jo, då blir man genast orolig för sitt kapitals säkerhet ... Det är så imperialismen uppstår.” (s. 48-49.)

3. Kan kapitalismen modifieras?

Även om man förutsätter (kan någon säga) att det finns starka invändningar mot kapitalismen, följer dock inte härav att socialismen är det rätta alternativet. För det första kan det finnas något annat alternativ. Och för det andra finns det inget som säger att socialismen skulle vara bättre.

Dela upp ägandet?

Låt oss då ta en titt på de tänkbara alternativen. Varför inte i första hand bryta upp de stora egendomskoncentrationerna och avskaffa klassuppdelningen i ägare och egendomslösa genom att göra alla till små egendomsägare med ungefär lika mycket var? Kunde inte på detta sätt idyllen med småföretagare, med sin beslutsamma självständighet och individuella frihet, upplivas? Det har i historien funnits många som inspirerats av en sådan vision, vanligen som ett återvändande till en inbillad "guldålder" i det förgångna. Sålunda kämpade de olycksförföljda Levellers för allas rätt att äga någon egendom. Likaså jordreformatörerna ett och ett halvt sekel senare och (på sitt eget sätt) torydemokraten Cobbett, eller närmare vår egen tid den s. k. distributivismen hos Hilaire Belloc och G. K. Chesterton, och hos några katolska författare på kontinenten.

Om detta skall uppfattas som att produktionen skulle återvända till familj jordbruket och enmansverkstaden, med var och en sin egen herre och kombinerad ägare-arbetare, finns det ett enkelt svar på det, som gör det till ett utopiskt förslag under moderna förhållanden, och dessutom till en reaktionär utopi. Detta är att det är oförenligt med modern teknik, som kräver stora produktionsenheter och organisationer i stor skala för maximal effektivitet. Det gäller i varje fall för de viktigaste produktionsgrenarna, med undantag bara i industrins utkanter. Medan småjordbruket fortfarande existerar (och i många länder dominerar), ersätts de i och med jordbrukets mekanisering allt mer av jordbruk med åtminstone medelstort kapital. I byggnadsindustrin, som sedan länge varit småföretagarens hem och ursprung, kräver användandet av prefabricerade enheter i allt högre grad att byggnadsföretagen planeras och organiseras i stor skala. Utan att modern teknik användes skulle moderna produktionsnivåer inte kunna uppnås, och utan dessa produktionsnivåer skulle den nuvarande levnadsstandarden inte kunna upprätthållas. De flesta människor skulle i själva verket hävda att det är oundgängligen nödvändigt att utnyttja den moderna tekniken mer, och med den. högre produktivitet, och inte mindre. Men att gå tillbaka till produktion i liten skala av typ ägare-arbetare, och produktionsmetoder som är förknippade med detta, skulle oundvikligen innebära att man återvände till de mycket lägre produktivitetsnivåer och den mycket lägre levnadsstandard man hade för flera hundra år sedan, innan 1800-talets (för att inte tala om 1900-talets) tekniska framsteg gjorts.

Ibland tolkas emellertid spridandet av egendomsägandet bland de många som spridande av ägandet *utan* att man splittrar den ekonomiska organisationen och kontrollen. Man föreslår alltså att det skulle finnas många små aktieägare i stället för ett fåtal stora, medan oroa och ledningen av företagen i fråga skulle fortsätta att vara centraliserad. Alla anställda skulle då bli aktieägare i någon utsträckning, och klassuppdelningen i kapitalister och arbetare, och därmed hela problemet arbetare-kapital, skulle försvinna. Det är i själva verket den bild som ljugs ihop av högerpropagandan om "egendomsägande demokrati". Liknande ideal har många förespråkare för s. k. meddelägarskapsprojekt tidigare haft, ända från andra hälften av 1800-talet, då fackföreningarna började bli ett allvarligt bekymmer för den egendomsägande klassen som ett hot mot deras inkomstkällor. Det finns många kommentarer att göra om denna tolkning.

För det första har vi frågan om hur en sådan *dekoncentration* och omfördelning av egendom skall åstadkommas. Om det skall göras i ett enda gag, genom en enda lagstiftningsåtgärd (som

jordreformer ibland har genomförts), då skulle en social revolution behövas för att åstadkomma den, med tanke på den våldsamma opposition det uppenbarligen skulle väcka. Många skulle anse att om en social revolution behövdes för att åstadkomma den och för att genomdriva samhällets vilja gentemot en minoritet av stora egendomsägare, kunde denna lika väl användas för att överföra både ägandet och kontrollen till samhället som helhet, hellre än att dela upp det ena och låta det andra vara oförändrat. Men härvid uppstår problem som det är bättre att behandla längre fram. Alternativet till en förändring i ett enda slag är en gradvis omfördelning av egendomen genom skattelättnader, vilket troligen är vad de flesta förespråkare för en sådan politik har åsyftat.

Ingen socialist kan naturligtvis göra annat än applådera varje åtgärd som riktar sig mot stora egendomskoncentrationer och syftar till deras avskaffande. Men i det fall vi här betraktar möter vi en underlig motsägelse. Hela avsikten med förslaget är antagligen att det existerande systemet skulle fortsätta att fungera okontrollerat under omfördelningsprocessen och därefter. Men själva de skattepolitiska åtgärder som skall omfördela förmögenheten kommer nästan säkert i motsättning till de ekonomiska incentiv som är nödvändiga för att ett system, som är grundat på och motiveras av privat ägande och företagsamhet, skall fungera. Själva genomförandet av denna förändring kommer med andra ord troligen att få en stark avskräckande effekt (om inte åtgärderna för omfördelningen sätts in bara delvis och också mycket sakta och gradvis under flera generationer). Följden kan bli att det ekonomiska systemets funktion, särskilt investeringarna och tillväxten, påverkas allvarligt.

I så fall skulle förändringen i takt med att den genomfördes troligen gäcka opposition, inte bara från de stora ägare som exproprierades, utan från ett stort antal andra samhällsgrupper, däribland kanske också de småägare som skulle gynnas. I det fallet är det mer troligt att utjämningen skulle stanna på halva vägen än att den någonsin skulle genomföras. Processen att åstadkomma ett utjämnat ägande kommer troligen att få följder som gör att man tvivlar på dess ekonomiska och politiska genomförbarhet.

Men t. o. m. om man antar att en utjämning av egendomsägandet genomförts med framgång, kvarstår ett starkt tvivel på att detta skulle vara ett stabilt tillstånd. All erfarenhet av samhällen med små egendomsägare (varuproduktion i liten skala som Marx kallade det) visar att dessa Kg en tendens till allt större skillnader efter några år (eller åtminstone efter några decennier). Skillnads i ägandet blir större därför att de som har större framgång kanske är flitigare, driftigare och mer ambitiösa, börjar *ackumulera* mer egendom – och lägger fält till fält, med bibelns uttryck, samlar skörden i ladorna, eller pengar i ett hål under golvet eller (i modern tid) på en sparbank. Samtidigt kommer de olycksfödda, de sjuka och svaga, de mer försagda och oförutseende, i skuld och måste överlämna en del av sin egendom till mer välbärgade grannar, för att möjligen på ett senare stadium, då skulderna blir allt mer betungande, tvingas arbeta åt någon annan för sitt uppehälle och fullständigt skiljas från sin egendom. När denna process väl kommit igång kommer den uppenbarligen att accelerera på grund av de kumulativa effekterna av de fördelar och nackdelar som skapats. I själva verket var det ur sådana samhällen som småproducenter, som ofta kanske på ett tidigt stadium hade ungefär jämlik ställning, och ur en sådan process av ökande ojämlikhet mellan dem, som det kapitalistiska samhällets början, med dess tendens till allt snabbare kapitalackumulation, skall sökas.

En sådan tendens till en ganska snabbt ökande ojämlikhet i samhällen med små egendomsägare verkar åtminstone mycket trolig, om inte effektiva åtgärder vidtas redan från början för att hålla den i schack. Även om sådana åtgärder vidtas, kan det med fog betvivlas att de verkligen effektivt kan kväva denna tendens helt, till skillnad från att bara begränsa den. I fallet med

samhällen av små jordägare skulle alla egendomar utöver en viss storlek kunna göras olagliga – om detta genomtvingades, utan att det fanns kryphål, skulle det troligen kunna förhindra en koncentrationstendens i jordägandet.

I fråga om kapital skulle det tydligen bli svårt att förbjuda all ackumulation av ytterligare kapital. Men förmögenhetsskatt som var starkt progressiv vid privata egendomar över en viss nivå, skulle *begränsa* tendensen till ackumulation – fastän det återigen är svårt att inse hur man skulle kunna undvika den redan nämnda motsättningen mellan att upprätthålla jämlikheten och bevara den stimulans som är nödvändig för att ekonomin skall fungera och expandera (som antagligen kommer att bero på privat sparande och privata investeringar, eftersom det är ett system med privat äganderätt och privat företagsamhet).

Men det finns också en mycket påtaglig politisk svårighet. Vem är det som skall vidta sådana utjämnande, eller jämlikhetsbevarande, åtgärder? Antagligen staten – en stat som valts av och representerar ett samhälle av små egendomsägare. Kan man lita på att ett sådant samhälle verkligen önskar bevara en primitiv jämlikhetssituation sinsemellan? Förutsätter det inte en högst idealistisk eller upplyst inställning bland dem, om man antar att de skulle anstränga sig för att åtgärder i detta syfte vidtogs? Är det inte ett välkänt kännetecken för små egendomsägare att de strävar efter att ackumulera och växa – att de betraktar detta som en grundläggande frihet – och att majoriteten av dem har optimistiska förhoppningar om sin förmåga att göra detta bättre än sina grannar, och på det sättet kunna komma *före* sina grannar? Denna förvärvspassion och tävlingslust uppmuntras oerhört under kapitalismen och piskas t. o. m. upp till ett konsumtionsraseri. Men det är mycket svårt att tro, att det inte skulle existera i varje småägarsamhälle, och att det inte snart skulle göra att de inte tolererade någon som helst begränsning av varje människas möjlighet att komma före sin granne, om han kunde, genom att ackumulera egendom snabbare.

Den berömde politiske filosofen på 1600-talet Locke har alltid betraktats som en demokratisk och jämlikhetsivrande förkämpe för småägaren, vars rätt till egendom han försvarade på grundval av varje människas ”naturliga rätt” att fritt använda sin egen arbetskraft och frukterna av sitt arbete. Sålunda rättfärdigade han äganderätten genom arbete – därför att den var nödvändig för det fria och oberoende användandet av arbetskraften. Men då han gjorde detta fann han sig tvingad att erkänna varje individs rättighet att ackumulera frukterna av sitt arbete, och alltså slutligen att rättfärdiga olika ägande och alltså olika rättigheter bland människorna.¹ Detta tycker jag illustrerar hur svårt det är i logiken och i livet självt att erkänna privat egendom utan att också tillåta att privat egendom skapar ojämlikhet.

Ett sista och ganska annorlunda slag av tvivel gäller tolkningen av egendomsutjämning som utjämnat aktieägande i existerande bolag. Vad som är praktiskt taget säkert är att alla dessa tusentals eller tiotusentals små aktieägare skulle ha ytterst liten kontroll över företagens politik, om de skulle få något inflytande alls. Det som föreslås är därför att existerande företag och bolag i praktiken skulle vara organiserade på samma sätt som förut, driva samma politik som de traditionellt gjort, ledas av samma personal, och med all sannolikhet med makten förankrad hos samma 1 personer som tidigare. Det som idag ofta betecknas som tendensen till s. k. direktörskontroll skulle otvivelaktigt stärkas under dessa omständigheter. Även om man antar att utjämningen av aktieägandet vore genomförbar, är tanken på att kombinera den med att installera samhällligt oansvariga industrioligarkier, som är ute efter att öka sin egen makt, tillräckligt

¹ Jag står i tacksamhetsskuld för denna tolkning till professor C. B. Macphersons inträngande analys av Lockes idéer i *The Political theory of Possessive Individualism* (Oxford 1962), s. 194-238.

frånstötande (minst sagt) för att med säkerhet utesluta detta.

En "blandekonomi"?

Det finns ännu en riktning i vilken folk kan söka efter ett alternativ till både kapitalismen och socialismen. Det är den s.k. blandekonomin, som det talats så mycket om på senare tid: nämligen ett system i vilket inslag av offentlig eller statlig företagsamhet är blandade eller förbundna med privat kapitalistisk företagsamhet som nu. En sådan blandning kan naturligtvis ha varierande sammansättning: det kan finnas vissa industrigrenar och servicenäringar som är statligt ägda och ledda, medan andra industrigrenar utgör de privata företagens jaktmarker; eller det kan finnas statliga koncerner som har ett finger med i många industrigrenar, och t. o. m. nära samarbetar med privata kapitalistiska företag i samma industrigren. Skulle inte (kan man fråga) en sådan kompromiss lyckas kombinera bådas fördelar, medan den undvek de flesta av deras nackdelar genom att var och en koncentrerade sig på sådana områden och verksamheter där deras fördelar var mest uppenbara, och var och en utgjorde någon sorts vakthund och åtminstone potentiell konkurrent till den andre?

Kanske borde ett preliminärt varningens ord sägas innan vi granskar detta "medelvägsförslag" mera i detalj. Medelvägsförslag möter gensvar hos många människor i huvudsak därför att de antar att man genom att kombinera inslag från två olika system skall kunna kombinera *bådas* starka sidor; varav man drar slutsatsen att kompromissen är överlägsen var och en av de båda ytterligheterna: d. v. s. överlägsen det ena systemet som helhet eller det andra som helhet. Men att förändra ett ekonomiskt system är inte som att baka en kaka eller pudding, där man har ganska stor frihet att blanda ingredienserna efter egen smak. Valmöjligheterna är begränsade: det finns några saker man kan göra och ganska många som man inte kan göra. Och det finns ingen anledning tro att båda systemens starka i or om mer att dominera i blandningen. I själva verket kan precis det motsatta inträffa (och jag tycker det finns orsak att tro det i detta fall): d. v. s. kompromisslösningen kan kombinera bara de *svaga* sidorna hos de båda alternativen, i vilket fall man hamnar i den sämsta av världar och inte i den bästa. Detta kan inträffa t. ex. därför att båda mekanismerna kan hindras från att verka genom närvaron av den andra.

För att vara mer precis, har vi först att ta hänsyn till att ojämlikheten fortfarande kommer att bevaras i samma utsträckning som den privata sektorn bevaras — eftersom ojämlikheten beror på möjligheten att få inkomster av att äga egendom utan att arbeta för dem och att bygga upp förmögenheter på spekulationsvinster och snabba profiter. Det råder inget tvivel om att inkomstskillnaderna kommer att tendera att bli mindre ju större sektorn av offentligt ägd egendom är och ju mindre och mer begränsad den privatägda sektorn och företagsamheten är, eftersom det jaktområde som är öppet för det privatägda kapitalets exploatering blir i motsvarande grad mindre. Inte desto mindre kommer kapitalets och kapitalisternas exploatering av arbetskraften att fortsätta, och kan t. o. m. öka. Om tendensen till koncentration och monopolisering skulle öka i den privata sektorn (eller delar av den) — en trolig försvarsreaktion mot tillväxten av en offentlig sektor — skulle möjligheterna till stora monopolprofiter och därav följande inkomstskillnader öka.

Av det nyss sagda följer ett antal konsekvenser. Om stora kapitalkoncentrationer fortsätter att existera i den privata sektorn, kommer de att utöva ett stort politiskt såväl som ekonomiskt inflytande. De kommer troligen att använda detta (enskilt eller gemensamt) för att omintetgöra varje inflytande från den offentliga sektorn (t. ex. genom kontroll eller planering, eller genom att konkurrera på marknaden) som inkräktar på eller står i motsättning till deras egna intressen. Det är också möjligt att de blir starka nog att i viss mån dominera över den offentliga sektorn så att den senare tjänar deras intressen (t. ex. beträffande sin prispolitik, arbetsmarknadspolitik och

beställningspolitik) och tjänar som ett bihang till den privata sektorn, snarare än tvärtom. De kan vara starka nog att beröva den offentliga sektorn dess mer lönsamma "russin" och låta den få behålla de olönsamma, och därigenom döma den till att bli en kronisk "förlustsektor" i ekonomin. I nationaliseringarnas historia här och på kontinenten har det funnits tillräckligt med exempel både på att nationalisering använts som ett sätt att driva olönsamma eller konkursmässiga servicenäringar eller industrier som privatkapitalet inte vill ha med att göra *och* s. k. avnationalisering när storfinansen med avund har sett hur den offentliga sektorn gjort det ena eller andra intrånget på vad de ansåg vara dess egna domäner. Det verkar klart att uppfattningen om "blandekonomin" som ett stabilt och varaktigt system för samexistens mellan två samhällssystem i en ekonomi är en illusion. Det finns all orsak att tro att en sådan blandning blir en högst instabil kompromiss, som döljer en akut konflikt, och som troligen skärps till dess att endera blir den dominerande och reducerar den andra till att spela en underordnad (om inte hjälpande) roll.

Vi kan kanske tillägga att problemet kapital-arbete (det som marxisterna kallar "klasskamp") skulle fortsätta att existera i en sådan situation, och t. o. m. förvärras om monopoliseringsgraden och koncentrationen i den privata sektorn ökade. Fackföreningarna skulle fortfarande sträva efter att upprätthålla (eller öka, om de är tillräckligt aggressiva och enade) sin andel av produkten av sitt eget arbete genom ett tryck uppåt på lönerna, med stöd av strejkaktioner. Privata profiter och "oförtjänta inkomster" skulle fortfarande göras på industriproduktionen. Och eftersom arbetarna inte skulle ha någon orsak att på något sätt betrakta den industri i vilken de arbetade som "deras", skulle de av defensiva skäl utan tvivel vägra att alls samarbeta aktivt för att förbättra produktionen eller produktiviteten, ännu mindre uppge sin traditionella självständiga förhandlingsrätt. Detta slags "opposition" skulle troligen också omfatta de nationaliserade industrierna, i varje fall i en situation där dessa fungerade som bihang till mäktiga privata monopol. Med andra ord, i den utsträckning som kapitalistisk privat företagsamhet bevarades, skulle dess existens fortsätta att avskräcka arbetarna från att göra mer än de var tvingade att göra av de ekonomiska omständigheterna eller anställningskontraktens villkor.

Läget skulle naturligtvis vara helt annorlunda om den privata sektorn i en blandekonomi bestod enbart av småproducenter, som konkurrerade inbördes och utan några stora monopolgrupper. Då skulle den offentliga sektorn troligen utöva ett dominerande inflytande på ekonomin, åtminstone på dess huvuddrag, och den privata företagsamheten skulle kännetecknas av mer eller mindre ren konkurrens i stället för av monopol. Situationen skulle då vara av ett helt annat slag. Detta kan vara fallet t. ex. där en relativt utvecklad statsägd industri omges av småjordbruk, hantverk och handel i liten skala (som i Sovjetunionen på 1920-talet). Men det är ytterst osannolikt att det förekommer i ett utvecklat industriland, eftersom kapitalkoncentrationen och monopoliseringen här nästan med säkerhet skulle ha hunnit ta hand om åtminstone de viktigaste industrigrenarna. Om en sådan situation skulle återfinnas i ett utvecklat industriland, skulle det förutsätta en *föregående* socialisering av all industri, finansiering och handel i stor skala, och med bara relativt små eller medelstora företag, till större delen enmansföretag eller familjeföretag, i privat ägo. Även i en sådan situation (där "blandekonomi" obestridligen betyder något helt annat än i de flesta diskussioner i ämnet) måste man komma ihåg det som sades tidigare om "småföretagarekonomi" nämligen att den överallt och alltid varit en grogrund där kapitalismen kan växa snabbt. Kapitalismens återtillväxt skulle därför vara en trolig tendens om detta tillstånd skulle vara under längre tid. Här kan vi igen åberopa erfarenheterna från Sovjetunionen under det första decenniet efter revolutionen, med dess akuta problem med den s. k. *kulaken* (d. v. s. en rik bonde med anställd arbetskraft), hans uppkomst och ökande egendom. Och detta inträffade trots den starkt utjämnande effekten på egendomsfördelningen som den jordreform hade, vilken följt

efter revolutionen.

En sista och helt avgörande invändning mot en "blandekonomi" (betraktad som mer än en övergångslösning) är att, om inte den privata sektorn är underordnad snarare än dominerande, ingen effektiv samhällelig planering av ekonomin som helhet är möjlig. Den statliga sektorn kan naturligtvis planeras, eftersom ledningarna för statsägda anläggningar eller industrier kan åläggas att anpassa sig till planens allmänna inriktning eller speciella målsättningar, medan ledningarna för privata företag (vilka främst är lojala mot sina aktieägare) inte kan åläggas något sådant. (Dessutom kommer i den statliga sektorn den behövliga information som är en förutsättning för att realistiska planer skall kunna göras, att vara tillgänglig för planeringsorganet.) Men planering av den statliga sektorn kommer inte att vara tillräckligt för att forma produktionsmönstret och utvecklingen i ekonomin som helhet, annat än i den utsträckning som den statliga sektorns åtgärder har inflytande på den privata företagsamhetens verksamhet. Sådant inflytande kan bli avsevärt om statliga organisationer har monopolställning som köpare (eller stora köpare) av de privata företagens (eller jordbrukens) produkter, eller alternativt kontrollerar deras råvaruförsörjning eller en större del av deras finansieringsmöjligheter. Ett indirekt inflytande åtminstone kommer den statliga sektorn att ha om de konkurrerar med varandra på marknaden, så att t. ex. statliga företags prispolitik påverkar privata företags försäljningspolitik. I annat fall kommer inflytandet av den planerade sektorns åtgärder troligen att bli litet — och vi har nämnt orsaker till att politiska påtryckningar framgångsrikt kan användas för att reducera detta inflytande till ett minimum.

Därmed inte sagt att *inget* slag av "planering" (i ordets vanliga betydelse) kan tillämpas på den privata sektorn. Planering i betydelsen ganska vag och allmän "styrning" kan (och har) införas i en övervägande privatkapitalistisk ekonomi — styrning av det slag som på senare år kallats "riktninggivande planering". Det kan emellertid med fog betvivlas om detta verkligen förtjänar namnet planering i ordets egentliga betydelse. Privata företag är inte tvingade (utom under krigstid och krigslagstiftning) att följa planen. Varför skulle de göra det, om det inte är lönsamt? Och om de bestämmer sig för att inte göra det, har den rent "riktninggivande planeringen" inga möjligheter att tvinga dem — den saknar "tänder". Om den försöker finna sådana, kommer de privata företagen troligen att enskilt eller gemensamt bygga upp en oerhörd apparat för motstånd och undansmitning — och kanske lägga ut lika mycket på detta som de idag lägger ut på reklam. I praktiken måste därför den "riktninggivande planeringen" förlita sig på att utöva ett indirekt inflytande via priser eller via dess effekt på förväntningarna om vad alla andra troligen kommer att göra. Det är ganska bräckliga och vanskliga redskap för att genomtvinga sin vilja. Och den som är klok skulle inte vilja satsa mycket på ett framgångsrikt slutresultat.

4. Varför socialism?

Dessa anmärkningar om planering för oss till frågan om socialismen, där planeringen kan frigöras från dessa svagheter och begränsningar som vi just talat om i sammanhang med "blandekonomin". Men först måste vi ta en titt på de viktigaste kännetecknen som skiljer socialismen från kapitalismen.

Vi har sett att de som bekämpar kapitalismen skiljer sig något i fråga om betoning i sin kritik av systemet. Man möter ibland en jämförbar skillnad i betoning i definitionen av socialism. Under de sista tjugo åren ungefär, har det t. ex. blivit ganska vanligt i arbetarrörelsen (särskilt bland nyfabianerna) att säga att socialismen är en fråga om social jämlikhet snarare än om ägande. I *The New Fabian Essays* som publicerades 1952, citeras t. ex. professor Arthur Lewis med gillande av mr Crosland (som senare skulle bli undervisningsminister i labourregeringen 1964) för att han sagt att "Socialismen handlar om jämlikhet" (s. 61), medan redaktören för denna lilla bok (mr R. H. S. Crossman) går så långt att han säger att "planhushållning och centralisering av makten [kan han här verkligen mena ägande och kontroll?] är inte längre socialistiska mål" (s. 27). Men det motstånd som gjordes mot varje förändring i eller avskaffande av labourpartiets berömda artikel 4 tycks utvisa att majoriteten av labourpartiets medlemmar förblir trogna den traditionella uppfattningen att socialismen i första hand gäller det sätt på vilket kapital och jord (eller produktionsmedlen) ägs.

Som vi har sett har visserligen en stor del av oppositionen mot kapitalismen varit rotad i ogillandet av ojämlikheten, särskilt det slags ojämlikhet som varit förbundet med ägande som ger en människa makt över andra och är förbunden med klassexploatering. Men sådan ojämlikhet kan inte avskaffas (inte ens med den "distributivism" vi tidigare diskuterade) utan att äganderätten till egendomen överförs från den nuvarande ägarklassen till samhället i någon form. Om man inte inser detta, och om inte frågan om äganderätten till produktionsmedlen otvetydigt sätts främst, kommer socialismen (och den socialistiska rörelsen) troligen att ägna sig alltför mycket åt att angripa symptomen och ignorera orsakerna till sjukdomen — och bli alltför upptagen med att hitta på skatter och subsidier för att överföra inkomster, med att utjämna sociala vanor och beteendemönster, uppmuntra social blandning och "kamratskap" och liknande; vilket allt kan vara bra och önskvärt men inte i och för sig berör huvudfrågan, så att otillbörlig koncentration på dem mycket väl kan visa sig innebära att man drar uppmärksamheten från själva huvudfrågan.

Vi skall följaktligen följa den socialistiska traditionen och definiera socialismen som bestående huvudsakligen av samhälleligt ägande av de viktigaste produktionsmedlen. Detta innebär naturligtvis att de nuvarande ägarnas egendom exproprieras (fastän små och medelstora aktieägare skulle kunna kompenseras, och troligen skulle få kompensation, t. ex. i form av s. k. upphörande årsränta). Av orsaker som vi skall ta upp senare, måste detta överförande av egendomen ske i ett enda stadium, eller åtminstone i en nära samordnad *serie* av stadier. Det är i huvudsak detta man avser då man säger att socialismens införande innebär *en social revolution*. "Social revolution" används här i betydelsen radikal och grundläggande förändring av samhällets ägandesystem och av samhällsförhållandena (eller *klassförhållandena*) som beror på detta. Avskaffandet av den privata äganderätten till produktionsmedlen skulle medföra avskaffandet av en särskild kapitalägande klass som lever på inkomster av sitt kapitalägande eller på anställd arbetskraft (vilket vi har sett är samma sak, eftersom man inte kan sysselsätta arbetskraft produktivt i någon större skala utan kapital). Därmed skulle möjligheten att exploatera arbetarna med kapital, och de speciella ojämlikheter som följer med koncentrationen av ägandet, försvinna.

Ekonomisk planering

Om kapitalet är samhällsägt (vilket i första hand betyder alla stora industrier och åtminstone jordägande i stor skala) ställer detta frågan om hur det skall administreras och ledas. Här finns olika möjligheter. Den faktiska ledningen av industrin kan vara mer eller mindre centraliserad eller decentraliserad – en fråga som vi skall återkomma till. För närvarande skall vi förutsätta att de socialiserade industriernas ledare eller ledningar utses av staten eller av något offentligt organ (möjligen med deltagande från de anställda i respektive industrier, antingen genom valda arbetarkommittéer eller genom fackföreningar). Sådana ledningar skulle vara tvungna att driva produktionen i samhällets som helhet intressen – med kollektivavtal med fackföreningarna, som representerade de som arbetade i industrierna, om minimilöner, anställningsvillkor och arbetsförhållanden. Varje företagsledning, som såg saker och ting ur sin egen industrigrens synpunkt, skulle tendera att betrakta vad som skulle göras och inte göras enbart ur *den egna* industrigrenens eller gruppens synvinkel (och troligen i desto högre grad ju mer den återspeglade, eller var beroende av, de anställdas intressen). Ett särskilt exempel på detta är prispolitiken – hur produkterna skall prissättas – där producenternas och konsumenternas ståndpunkter kan visa sig skilja sig åt. Men detsamma kan gälla produktionspolitiken, inställningen till nya metoder som automation och byggandet av nya (och kanske konkurrerande) fabriker.

Det verkar därför vara oundvikligt, om *samhällsintressena* i samhället som helhet verkligen skall tjänas och konflikter undvikas, att olika delar av industrin och olika industrigrenar måste samordnas och förenas genom en centraliserad planering. Med andra ord framstår centraliserad planering åtminstone av den ekonomiska politikens huvudsakliga målsättningar som den uppenbara och nödvändiga metoden att styra och samordna en verkligt socialistisk ekonomi. För vårt nuvarande ändamål verkar det riktigt att dra slutsatsen att detta är fallet.

Naturligtvis gäller inte de begränsningar för planeringen, som vi nämnde i samband med den s. k. blandekonomin, längre för en i huvudsak socialiserad ekonomi. Vilka är de positiva fördelarna med planering?

För det första, kommer den att ha fördelen, jämfört med kapitalismen, att den avskaffar de profitmaximerande monopolens ökända missförhållanden. Det är ett känt faktum att profitjakten under monopolförhållanden leder till olika slags begränsningar av produktionen i syfte att höja priserna. Monopoliseringen skapar en frontalkollision mellan privata och allmänna intressen, mellan producentens intresse att maximera profiten och konsumentens intresse av billiga varor och god tillgång – eftersom profit erhålls i samma utsträckning som det fortsätter att råda knapphet och höga priser på monopolens produkt. Knapphet på en vara belönas, medan det är till konsumentens fördel om utbudet är så stort som de ekonomiska förhållandena tillåter. Visserligen är en monopolists makt sällan obegränsad: han är begränsad av efterfrågans storlek, av hur stor prishöjning konsumenten finner sig i utan att sluta köpa, eller (om man så vill) av hotet om konsumentstrejk. Han kan också begränsas av existensen av, eller möjligheten av, substitutvaror. Men t. o. m. när det verkar finnas konkurrens, och det finns rivaliserande monopolister som kämpar om marknader (som i kriget mellan rivaliserande tvättmedelsmärken), tar rivaliteten gärna formen, inte av prissänkningar, utan av höjning av utgifterna på försäljningsteknik och reklam, för att tvinga konsumenten till att köpa varorna till åsatt pris, och t. o. m. göra konsumenterna helt okänsliga för prishänsyn och prisskillnader. Sådana metoder är troligen alltför välkända för att behöva räknas upp. Och alla som tvivlar på deras betydelse eller deras skadliga inflytande borde läsa om dem i Vance Packards alarmerande böcker, t. ex. *The Hidden Persuaders* (som kallar sig

själv ”en introduktion till teknikerna för massövertalning via det omedvetna”.¹ Alternativt kan man citera en annan amerikan (den kände Harvardekonomen professor Alvin Hansen) som konstaterar:

”Nu för tiden kan konsumenterna inte längre handla enligt sin egen fria vilja ... Konsumenten är ”hjärntvättad” att tro att den ena eller andra apparaten är nödvändig om inte annat så för att inte vara sämre än Svenssons ... Hjärntvättning av konsumenter har blivit en gren inom psykoanalysen. Konsumenternas behov är inte längre en fråga om individens val. De är massproducerade.” (*Economic Record*, mars 1960)

Eftersom en socialistisk planering skulle se saker och ting ur samhällets som helhet synvinkel, inte ur enskilda företags och deras aktieägares, skulle den vara intresserad av maximal produktionsökning, inte av att begränsa den. Dess inflytande på enskilda statligt ledda företag skulle gå i riktning att uppmuntra och främja (t. ex. genom kontroll över deras priser) största möjliga kostnads- och prissänkningar. Om det skulle uppstå något av en strid mellan producentens synpunkter och konsumentens synpunkter, är det ganska uppenbart att planeringen skulle ske till konsumenternas fördel, eftersom det, när ojämlikheten en gång avskaffats, inte kan finnas någon annan målsättning än ett rikligt utbud till konsumenterna – förutsatt, naturligtvis, att detta inte medför otillbörliga påfrestningar på de arbetande producenterna. I en socialistisk ekonomi är alla konsumenter) också producenter (med undantag för pensionärer, barn och sjuka), och omvänt – ingen kan äta utan att arbeta. Därför är det realistiskt att tala om konsumentintressen och producentintressen som om dessa var olika samhällsgrupper. Denna kontrast är snarare mellan två *sidor* av folket i en arbetande gemenskap. Och varje konflikt som kan uppkomma är därför mellan ett *gruppintresse* och det allmänna intresset. En av planeringens huvudfunktioner är just att säkerställa att gruppintressen underordnas helheten och att harmonisera gruppens inställning med den allmänna (vilket inte innebär att minoriteter alltid måste offras för majoriteter).

För det andra skulle planeringen även i ett annat avseende ha möjlighet att kämpa för det allmänna intresset mot det enskilda eller gruppintresset. Även om vi bortser från monopolen med deras förvrängande effekt, gäller fortfarande att en s. k. marknadsekonomi (hur smidigt den än fungerar enligt ekonomernas ideal) inte kan innesluta eller registrera alla mänskliga behov som är förbundna med ett samhälles välmåga eller välfärd. Som vi har sett finns det många bieffekter till produktionen, några goda, några dåliga, till vilka hänsyn måste tas då man gör upp en balansräkning över samhällsliga fördelar och samhällsliga kostnader. Typexempel på detta är nedsmutsning av luften eller vattendrag med rök eller dimma och utsläpp av kemikalier; naturförstöring, skapande av obehag genom buller; skapande av trafikstockningar och t. o. m. trafikfaror på vägarna. Vissa produkter eller processer är skadliga, andra är uppfostrande; andra kan ha inflytande genom att upprätta samhällsliga normer eller vanor och skapa nya behov. Sedan finns en hel kategori saker som starkt påverkar ett samhälles välfärd, offentliga tjänster som utbildning, rekreations- och kulturanläggningar – vilkas otillräcklighet sammanfattas i professor Galbraiths ”privat överflöd, offentlig fattigdom”, som vi citerade tidigare. Planeringen kan väntas ha överblick över alla sådana vidare effekter och samhällsliga hänsyn, och anpassa politiken därefter.

På tal om överblick, kan *för det tredje* besluten i en planhushållning fattas med större överblick över alla de faktorer som har betydelse för dessa beslut. Vad som skall göras på ett visst ställe

¹ I det första kapitlet skriver författaren (som är amerikan): ”Användandet av masspsykoanalys för att leda övertalningskampanjer har blivit grundvalen för en mångmiljondollarindustri. Två tredjedelar av USA:s hundra största annonsörer har fört ned sina kampanjer till denna bottennivå genom att använda strategier som inspirerats av det marknadsundersökare kallar ’motivationsanalys’.”

kan beslutas med full kännedom om vad som samtidigt beslutas på alla andra ställen. Detta uttrycks ibland så att planering är ett instrument för koordinering, som samordnar de olika händelserna i olika delar av systemet – samordnar en industris produktionskapacitet med andra industriers, vilka antingen använder den förras produkter eller förser den med delar eller utrustning; samordnar transportutvecklingen med industrins framtida behov och anpassar lokaliseringen av den senare till de transport- och andra hjälpmedel som sannolikt kommer att finnas tillgängliga på en viss plats.

Men att tala om det som en fråga om koordination täcker inte hela innehållet. Att koordinera en sak med en annan förutsätter att de båda koordinerade sakerna redan är kända. Medan det viktigaste är att planering gör det möjligt att saker och ting som annars skulle vara okända, är kända när beslut fattas — gör det möjligt att beslut som påverkar en del, fattas med kännedom om vad som samtidigt beslutas om andra delar, och därför kännedom om den större helheten. Utan detta är varje beslutsfattare i stort sett blind för vad som händer på annat håll, och i bästa fall måste han förlita sig på ofullständig information och intuitiva gissningar. För att använda en militär analogi: det är som om olika militära enheter i en strid inte visste hur de ”passade in i bilden” och måste försöka beräkna detta med gissningar och slutsatser och varje enhet var tvungen att göra upp en strategi åt sig byggd på antaganden om vad andra enheter gjorde. Man skulle kanske kunna sammanfatta detta med att säga, *att planering kan förvandla okända faktorer till kända.*

Det är på grund av att så mycket är okänt eller osäkert i ett oplanerat system, som det är utsatt för ständiga svängningar och fluktuationer, både på enstaka marknader eller industrier, och som helhet — omfattande hela systemet.

i Detta är källan till de periodiska slitningarna mellan produktionskapacitet och efterfrågan som visat sig i periodiska överproduktionskriser, som lett till depression och arbetslöshet — eller det yrkesekonomer mer försiktigt har kallat ”konjunkturcykeln”. Bortsett från de mänskliga kostnader som detta innebär (arbetare i ständig osäkerhet om de får behålla sina arbeten och utsatta för långa tider av arbetslöshet), är sådana fluktuationer ur ekonomisk synpunkt kostsamma och innebär slöseri. Bara allvarliga misstag i planeringen (och planeringsmisstag *kan* naturligtvis göras) kan åstadkomma något liknande i en socialistisk ekonomi.

Det vi sagt om att fatta beslut i ljuset av större kunskaper gäller med än större styrka när vi talar om tillväxt och utveckling. Här är vikten av att förvandla okända faktorer till kända särskilt stor, eftersom detta kan göra hela skillnaden mellan snabb utveckling och ingen tillväxt alls. Naturligtvis inte så att den mest perfekta planering skulle kunna förutse allt, liksom den inte heller kan se oändligt långt framåt i tiden. Det måste finnas en gräns för dess synfält, och ett antal saker (som naturtillgångar och den mänskliga faktorns reaktioner) som den bara ofullständigt kan förutse. Men i den mån planeringen ser framåt och utformar en politik för utvecklingstrender under kommande år, kommer den uppenbarligen att kunnat fatta enskilda beslut här och nu med större säkerhet, eftersom effekterna av dem kan anknytas till ett allmänt sammanhang i den framtida utvecklingen. Beslut om lokaliseringen av en fabrik eller industri kan t. ex. fattas med kännedom om framtida lokalisering av stödindustrier eller beslätade industrier eller transportutvecklingen. Byggandet eller utvidgandet av mekaniska verkstäder, cementfabriker eller tegelbruk kan göras i ljuset av planer för framtida byggande och därmed för den framtida efterfrågan på deras produkter.

Underutvecklade länder

Det finns ett bekant ordspråk i underutvecklade länder som säger att privat företagsamhet är

motsatsen till företagsamhet. Denna brist på företagsamhet kan bero på oerfarenhet eller rädsla. Men den beror troligen i hög grad på den paralyserande osäkerheten om vad framtiden skall föra med sig beträffande marknader och tillgången på råvaror. Frukten för att bygga ”vita elefanter” kan frysa ned den mest optimistiske profitjägares ambitioner i ett oplanerat kapitalistiskt samhälle.

Att det som kan göras på en plats är beroende av vad som görs på andra platser gäller mest påfallande för underutvecklade länder: d. v. s. att om utvecklingen inte planeras, kanske ingen utveckling sker alls. I detta sammanhang har det talats en massa på senare år om vad de lärda braminerna kallar utvecklingens ”infrastruktur” — med andra ord, de väsentliga grundvalar utan vilka ingen ekonomisk utveckling kan komma igång. Mycket litet kan göras utan järnvägar, och järnvägar som är rätt placerade i förhållande till råvarukällorna å ena sidan, och befolkningscentra å den andra. Det är till ingen nytta att starta industrier innan det finns tillgång till olja och elkraft. Omvänt är transportmedel, kraftverk eller gruvor till ringa nytta, och kommer inte att kunna utnyttja sin kapacitet, förrän det finns industrier och stadscentra som kan utnyttja dem. Om inte dessa enskilda delar som tillsammans utgör utvecklingsmönstret koordineras och förbinds i ett lämpligt avpassat program, kommer troligen ingenting att hända; eller om någon utveckling kommer igång, kommer den att ske ryckvis, med stort slöseri och med hela utvecklingen utdragen över en mycket längre tidsperiod. Av detta skäl är det allmänt erkänt i de underutvecklade länderna eller utvecklingsländerna själva, att planering är nödvändig om de skall kunna åstadkomma någonting alls. Vad de ibland har svårt att inse är att effektiv planering måste bygga på en omfattande socialisering.

Att planering är särskilt gynnsam för tillväxt och utveckling är klart bevisat genom de socialistiska ländernas hittillsvarande erfarenheter. Den ekonomiska omvandlingen i Sovjetunionen sedan 1920-talet och de höga tillväxttakter som nåtts inom industrin, inte bara under det intensiva uppbyggnadsdecenniet före kriget, utan också under de senaste tjugo åren, är tillräckligt välkända — trots den amerikanska propagandans försök att dölja och förringa dem. Dessutom har det varit en stadig och *ihållande* tillväxttakt, inte bara tillfälliga ”ryck”: den uppgick t. ex. i genomsnitt till tio procent för industriproduktionen under femtioåret. Detsamma gäller i olika utsträckning de andra socialistiskt planerade ekonomierna i Europa och Asien, vilka tillkommit efter andra världskriget. Dessa framgångar är både imponerande och enastående. Författaren har beskrivit dem i detalj på annat håll och skall inte upprepa detaljerna här.²

Automationens tidsålder

Men medan behovet av planering är särskilt markerat på ett tidigt stadium av utvecklingen, finns det viktiga skäl till att planering också behövs i utvecklade industriländer som vårt eget, som uppvisar så många tecken på ekonomisk stagnation och stora svårigheter att uppnå mer än en mycket låg tillväxttakt — som om det ekonomiska systemets leder hade stelnat och ådrorna förkalkats på gamla dagar. Detta uttrycks ibland som att en kapitalistisk ekonomi måste välja mellan inflation och tillväxt, och inte kan få bådadera. Alternativt, och med annan tonvikt, sägs det ibland att eftersom det tekniska framåtskridandet reducerar det gamla, existerande kapitalets värde (det kapital som är nedlagt i äldre typer av produktionsutrustning), finns det alltid alltför många etablerade intressen som hotas av det nya, för att förnyelsen skall kunna fortsätta utan att hämmas och t. o. m. förhindras.

Ett större samtida problem, som både vårt land och Nordamerika står inför, illustrerar mycket bra

² I *Ekonomisk tillväxt och underutvecklade länder* och i *Soviet Economic Development since 1917* (reviderad upplaga 1966).

den kapitalistiska ekonomins moderna dilemma. Detta problem härrör i själva verket från två av dess grundläggande kännetecken som ekonomiskt system: det som Marx och andra ekonomer har kallat ”produktionsanarkin” (eller dess huvudsakliga planlöshet, beroende på att den är uppbyggd av självständiga ”atomer” av privategendom) och dess karaktär av profitskapande system (i den meningen att dess ständiga drivkraft är att alltid förvärva maximal profit på ett givet kapital). Det problem jag avser är automationsproblemet — vilket somliga kanske kallar en mardröm och ett hot, eftersom det i mycket förstorad skala återupplivar fiendskapen mellan maskiner och människor; det hot som större produktivitet på grund av att produktionsredskapen blir allt mer tekniskt fulländade utgör mot det antal arbeten som står till buds för dem som försörjer sig på lönearbete.

Så här skriver professor J. E. Meade (i Cambridge) om det: ”För ingenjören innebär automationen i industrin att en speciell sorts kontrollmekanism införlivas med en produktionsprocess. Med ekonomens språkbruk innebär detta, misstänker jag, en hög grad av tekniskt framåtskridande med en markant arbetsbesparande tendens. Automationen kommer med säkerhet att öka den produktion per arbetare, som kommer att produceras med hjälp av de nya automatiserade maskinerna. Men den skulle troligen kunna minska den behövliga mängden arbete vid varje ny maskin till given kostnad så mycket att den totala efterfrågan på arbetskraft i praktiken minskade.” Han påpekar att detta skulle kunna resultera i stora sänkningar av reallönerna (därför att alltför många löntagare var på jakt efter för få arbeten) och å andra sidan en brant höjning av profiterna på kapital.

Professor Meade sammanfattar: ”De flesta diskussioner om de sociala och ekonomiska problem som uppstår i en automatiserad värld gäller ökningen av produktionsvolymen och reallönen per capita.” Men frågan är: ”Vad skall vi alla göra då produktionen per arbetstimme är extremt hög men praktiskt taget hela produktionen går till ett fåtal egendomsägare, medan massan av arbetare har det relativt (eller t. o. m. absolut) sämre än tidigare?” (J. E. Meade, C. B., *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, London 1964, s. 25-26.)

Detta kan jämföras med vad Sir Leon Bagrit sade i en föreläsning 1964: ”När produktionsmaskineriet blir så effektivt att (inkomst-)fördelningsproblemen antar gigantiska proportioner, måste vi finna någon mycket intelligentare och kanske radikalare lösning. Vi kan knappast tolerera en situation i vilken folk vill ha fler varor, där maskinerna kan producera dem i överflöd, och i vilken de förnekas sin andel av dessa varor helt enkelt därför att ingen har konstruerat en distributionsmetod.” (*The Age of Automation*, London 1965, s. 70.)

I vårt land har detta problem hittills skymtat vid horisonten som ”ett moln, inte större än en hand”. Under de sista tio åren har man upprepade gånger klagat över att de tekniska förbättringarna släpade efter (periodvis kvävda av de på varandra följande regeringarnas ”stopp-kör”-politik). Men i USA börjar det redan visa sig som ett påtagligt problem i den växande arbetslöshetsmarginalen, som ökat under de sista femton åren. Så starkt har den ökat, att två amerikanska författare nyligen målade upp en skrämmande bild av detta nya Frankensteinmonster, som skapar ett omfattande nytt *trasproletariat* – ett nytt ”femte stånd” eller en undertryckt klass av arbetslösa. (George och Louise Crowley, ”Beyond Automation”, i *Monthly Review*, november 1964.) Om det är sant att denna stora konflikt i vår tid mellan människans uppehälle och produktiviteten redan börjar hota på andra sidan Atlanten, kan vi vara säkra på att vi inom kort kommer att få uppleva den på den här sidan Atlanten.

För varje rationellt samhälle som planerade sin framtid, skulle det naturligtvis inte vara något dilemma och inte någon konflikt. Det skulle stå fullständigt klart vad man skulle göra åt en teknisk revolution av det slaget. Allt som minskade behovet att slita och släpa medan det

möjliggjorde att mer kunde produceras, skulle bara välkomnas som en välsignelse för mänskligheten. Arbetstiden kunde förkortas och ledigheterna göras längre. Om, låt oss säga, antalet arbetsuppgifter som skulle utföras halverades, kunde folk arbeta och vara lediga varannan vecka, månad eller år, och under sin ledighet ägna sig åt skapande konst eller studier, medan de fick ett stipendium eller en andel ur den gemensamma potten. Vartefter produktiviteten ökade, kunde priserna sänkas eller penninglönerna och stipendierna höjas i motsvarande mån (någon bristande efterfrågan skulle inte finnas förrän alla mänskliga behov tillfredsställts). Sådana förhållanden skulle tyckas vara ett förspel till Utopia, inte till mänsklig katastrof. Det bara *framstår* som en katastrof i vårt nuvarande samhälle, därför att produktionen drivs av och åt kapitalet (i betydelsen privatägt kapital) i syfte att öka den tribut som äganderätten tillskansar sig, och därför att arbetskraften fungerar som en vara, vars pris bestäms av marknadskrafternas spel. Vi ser automationens konsekvenser som en förvrängd bild i en skrattspegel på grund av att det anarkiska system vi lever i fördärvar de mänskliga värderingarna och ansträngningarna.

För hundra år sedan talade Friedrich Engels om kapitalismens avgörande motsättning mellan den moderna produktionens ”samhälleliga karaktär” och ”det enskilda kapitalistiska tillägnet” (eller ägandet) av produktionsmedlen eller produktionsredskapen – mellan ”produktionens organisation i den enskilda fabriken och produktionsanarkin i samhället som helhet”. Kan vår tids dilemma sammanfattas bättre?

Om övergången till det Marx betecknade ”socialismens högre stadium” (eller kommunismen) är historiskt förknippad med överflödets tidsålder, skulle man förvisso kunna säga att den moderna teknologiska revolutionen ställer denna på dagordningen — där den sätter den under de gemensamma rubrikerna något möjligt och något nödvändigt.

Centraliserad eller decentraliserad planering?

I samband med planeringen finns det en fråga om vilken något troligen borde sägas, eftersom den då och då har varit föremål för en hel del diskussion både i och utanför de socialistiska länderna. Det är frågan om planeringens mekanism (eller om ”ekonomiska modeller” för att ge den den rubrik under vilken den diskuterats i några socialistiska länder): speciellt frågan hur centraliserad, eller alternativt decentraliserad, den ekonomiska planeringen och administrationen skall vara. Några är bekymrade över faran för ”byråkrati”, med för mycket makt i toppen, för mycket stelhet i raden av myndigheter och för litet demokratiskt initiativ underifrån. Hur skall man förhindra uppkomsten av mäktiga byråkratiska ”imperier” inom ekonomin, som är ohanterliga och oansvariga?

Det är ganska uppenbart att allting i en socialistisk ekonomi inte kan beslutas centralt. Och erfarenheterna från de socialistiska länderna idag bekräftar detta fullt ut. Det skulle innebära att beslut om alltför många saker fattades på nivåer som var alltför avlägsna från den faktiska produktionssituationen som de gällde. Det är otänkbart att något planeringsorgan skulle kunna ha tillgång till något som över huvud taget liknade den detaljerade information som är nödvändig för att fatta alla dessa beslut. Och t. o. m. med hjälp av moderna datamaskiner skulle det ta för lång tid att göra de nödvändiga beräkningarna för att produktionsplanerna någonsin skulle bli färdiga i tid. Det måste finnas en viss grad av decentralisering, för att ge planeringsorganen i centrum tid och svängrum att ta upp de viktigare besluten i de ”större” frågorna — att fastställa utvecklingsplanens grundstomme, och definiera dess allmänna form och mönster.

Om å andra sidan *allting* skulle decentraliseras, skulle det inte finnas någon planering (utom i betydelsen ”riktninggivande planering” som vi talat om ovan). Allt skulle regleras av marknaden som under kapitalismen, med alla dess fluktuationer och dess instabilitet. Fullständig decen-

tralisering innebär att alla beslut om vad och hur mycket som skall produceras, vilka nya fabriker och anläggningar som skall byggas, fattas av tusentals, ja tiotusentals, företagsledare eller lokala chefer för olika avdelningar, enskilt och självständigt. Dessa beslut måste grundas på något — enligt några indikatorer, regler eller kriterier. Vad kan detta bli annat än en marknad, och marknadspriser som styrs av utbud och efterfrågan?

Vad som tydligen behövs är en blandning av centraliserad ledning och styrning samt decentraliserat beslutsfattande. Och detta i sin tur måste betyda en blandning av planering och marknad, i den betydelsen att planeringen *utnyttjar* marknadsmekanismen, med marknadspriser och konsumenternas val mellan de tillgängliga varorna, medan denna mekanism samtidigt behandlas som underordnad den allmänna planeringen och inte tillåts dominera denna. Svansen får inte tillåtas vifta med hunden. I den sovjetiska planeringen har det alltsedan tjugotalet erkänts som en grundläggande princip att det man kallar ”det operativa oberoendet” i genomförandet av ekonomiska planer skall ligga hos företaget (som kan vara en enskild fabrik om den är stor, eller en grupp av närbesläktade fabriker). Under det intensiva tillväxtdecenniet före kriget och under krigsåren blev den planerade ram inom vilken industriföretagen verkade allt mer detaljerad och fastlåst, och det svängrum som gavs företaget för dess beslut om sin verksamhet minskades i motsvarande grad. På senare år har denna centraliserings-tendens vänts, och då detta skrivs görs experiment med och diskuteras i de flesta socialistiska länder olika slag av mer decentraliserade ”modeller”, i vilket utrymmet för enskilda företags självständiga beslutsfattande och initiativ (inom en större ram av planering, kontrollerade priser, etc.) utökas avsevärt.

En generalisering tycks lugnt kunna göras, och den kan vara av viss betydelse för underutvecklade länder. Det är att planeringen på tidiga utvecklingsstadiet kommer att behöva vara ganska kraftigt centraliserad, särskilt när ett land genomgår en period av vad som kallas ”den stora framstötten” eller ”språnget framåt” mot industrialisering. Därför på grund av ett antal ganska uppenbara skäl: därför att utvecklingens tidiga stadier kommer att domineras av en serie av viktiga ”strategiska” beslut, vilka noga måste anpassas till varandra och genomföras beslutsamt; därför att det är av största vikt att utvecklingens rörelse sedan den väl kommit igång upprätthålls och inte tillåts mattas av; därför att det mycket väl kan råda brist på utbildad eller politiskt härdad personal på lägre nivåer som kan ta initiativ och effektivt fatta komplicerade beslut; kanske också därför att de viktigaste ”tillväxtpunkterna” i ekonomin består av s. k. tung industri (metallindustri, maskintillverkning, och kemisk industri, etc.), där bilden domineras av dyrbara komplicerade nyanläggningar och tekniska enheter i stor skala. På detta stadium av utvecklingen kan det också vara fallet att det antal beslut som skall fattas är mindre och därför i denna utsträckning enklare – eftersom antalet enskilda anläggningar, företag och produktionsmål som skall bestämmas är färre. På ett senare stadium av utvecklingen blir det ekonomiska systemet mer komplicerat, med en invecklad cellformig struktur och ett nätverk av ekonomiska relationer. Produktionen för den enskilde konsumentens behov intar en mer framträdande plats, vilket också produktionen av nya varor och större urval och ständig förbättring av kvaliteten gör. Den genomsnittliga levnadsstandarden är högre och behoven mer sammansatta. Decentralisering av de ekonomiska besluten blir följaktligen mer nödvändig.

Härav följer att det demokratiska inslaget troligen stärks när beslutsfattandet decentraliseras, eftersom det då finns tillfälle för både ledningen och arbetarna i ett företag att delta i utformningen av de ekonomiska planerna, såväl som i deras fullgörande. De kommer att ha möjlighet till detta om de konsulteras på ett tidigt stadium då en plan skissas upp (när det provisoriska planutkastet, i form av s. k. kontrollsiffror och ”gränsvärden”, sänds ned till lägre nivåer för att kompletteras och förbättras). De kommer att ha positiv materiell stimulans att göra

detta om de erhåller en kollektiv bonus (utöver lönen) som på något sätt står i förhållande till den effektivitet med vilken fabriken eller företaget uppfyller de allmänna uppgifter den fått. I Sovjetunionen t. ex. är det nu obligatoriskt (efter lagstiftning i slutet på femtiotalet) att produktionskonferenser som representerar alla arbetare i en fabrik hålls ”minst en gång var tredje månad” för att behandla frågor beträffande årsplanen och metoderna att uppfylla den. Dessutom deltar företagsnämnder, valda av fackföreningsmedlemmar vid företaget, i besluten om såväl arbetsmetoder och disciplinfrågor, som lönesatser (inom ramen för industrins kollektivavtal), och arbetarnas anställningsförhållanden och enskilda avskedanden. I Jugoslavien är valda företagsråd (som i sin tur väljer en mindre kommitté) i praktiken ansvariga, tillsammans med direktören, för den allmänna ekonomiska politik som drivs av fabriken eller företaget i fråga.

Mot en ny kollektiv anda i industrin

Det synes lämpligt att i detta sammanhang nämna ytterligare ett argument för socialismen, som skiljer sig ganska mycket från de strikt ekonomiska argument, på vilka vi hittills koncentrerar oss. Medan det är svårare att uttrycka både kortfattat och övertygande än några av de mer strikt ekonomiska frågorna, tror jag att det inte desto mindre är av stor betydelse. Några kan t. o. m. tycka att det förtjänar större uppmärksamhet än vi kan ägna det här. Vi nämnde ovan att kapitalismen i ett viktigt avseende ger arbetarna ett *negativt* incentiv, på grund av kapitalisternas exploatering av arbetskraften och den mänskliga ”alienation” (som Marx kallade det) som denna orsakar. Den enskilde arbetaren är medveten om (med varierande grad av ”medvetenhet”) att han alltid arbetar åt någon annan, och producerar en merprodukt eller ett mervärde åt den andre – och nu för tiden oftast åt ett stort anonymt bolag eller företag som försörjer ett stort följe av passiva och avlägsna aktieägare ur frukterna av hans arbete. Hur skulle man kunna vänta sig att han skulle visa intresse för att producera mer än vad som behövs för att få så hög lön som möjligt för det arbete som krävs av anställningskontraktet (eller förmannen)? På detta faktum har alla de olika kapitalistiska försöken att skapa s. k. företagsdemokrati och ”human relations” stupat.

Men i ett socialistiskt samhälle är läget ett helt annat. Arbetaren arbetar inte åt någon annan (socialt och ekonomiskt helt skild) individ eller klass: även om han inte arbetar bara för sig själv, arbetar han för andra *arbetare* – för kollektivet eller gruppen av arbetare (troligen delvis också för deras barn, d. v. s. för nästa generation). För en enskild Tom, Dick eller Harry kan detta *tyckas* inte göra någon skillnad. Det innebär inte att konflikter mellan grupper (t. ex. mellan arbetare i olika industrier eller på olika nivåer) automatiskt försvinner – det förutsätter en viss nivå hos den politiska medvetenheten och sättet att tänka för att alls märka skillnaden. Men *potentiellt* åtminstone förändrar det saken helt genom att lägga grunden för en fullständigt ny inställning till produktionen och ett *nytt slag* av incentiv, nämligen samhälleliga eller *kollektiva incentiv*. Det möjliggör ett vidgande av horisonten till att omfatta ett positivt intresse för produktionsresultatet och för förbättrad produktivitet, vilket tidigare saknades.

Men en sådan inställning slår inte ut i full blom från den ena dagen till den andra: den skapas inte automatiskt genom någon regeringsproklamation att industrin är socialiserad. Många skulle säga att den förutsätter *moralisk* utveckling av människorna, och detta tar tid. Men just av denna orsak kan en socialistisk ekonomisk institutionella konstruktion innebära en oerhörd skillnad i resultatet. Alltför stor koncentration – en period av ekonomiskt nödvändig centralisering som förlängs alltför mycket – kan förlama och kväva alla sådana nya attityder och gensvar som den nya situationen (”industrin tillhör oss nu”) spontant kan skapa. Å andra sidan kan situationer i vilka initiativ *underifrån* uppmuntras, och på lämpligt sätt blandas med planerad samordning uppifrån – i vilka demokratiskt deltagande kombineras med den ”kollektiva disciplin” som modern produktionsteknik kräver – bidra till att utveckla dessa nya attityder och leda till nya nivåer av

”kollektivt medvetande” av ett slag som var okänt i det individualistiska exploaterande samhället (med dess tendens att inrikta sig på lönekuvertet). Att förutse detta och ta hänsyn till det i en planhushållnings struktur och funktion är inte bara utopiskt önsketänkande – det är i själva verket en avgörande trosartikel för en socialist.

5. Övergången till socialismen

Slutligen har vi frågan om hur man tänker sig att socialismen skall uppnås. För många kan detta verka som en mycket viktig fråga, eftersom de lägger lika stor vikt vid medlen att uppnå den som det mål som skall uppnås. Det är meningslöst att försöka dölja att socialisterna har varit splittrade i denna fråga och fortfarande är splittrade. Men eftersom det är en helt avgörande fråga får den inte nedtystas eller skjutas åt sidan som om den inte existerade. Finns det något som kan sägas om detta, som skulle vinna en hel del instämmanden, eller t. o. m. instämmanden från en majoritet?

”Social revolution” contra ”gradvis övergång”

Övergången från kapitalismen till socialismen representerar den största sociala revolutionen i samhällshistorien, eftersom den (som vi har sett) innebär avskaffandet av den privata äganderätten till produktionsmedlen och överför dessa i samhällets ägo. Detta är inte något man gärna kan föreställa sig åstadkommas helt lugnt och smärtfritt, helt enkelt genom en långsam lagstiftningsprocess eller skickligt intrigerande i ”maktens korridorer”. Eftersom mäktiga kapitalintressen kommer att vara inblandade – i själva verket en hel klass' intressen – kan den knappast åstadkommas utan en ganska intensiv politisk kamp, både i och utanför parlamentet, som förs av arbetarrörelsens olika organisationer (t. ex. fackföreningar, kooperativa föreningar, kommittéer av valda förtroendemän i fabriker, lokala aktionsgrupper), och aktivt utövar påtryckningar samt för en intensiv propaganda mot miljonärspresen. Det finns ett överflöd av historiska bevis för att styrande klasser inte överger sin ställning och makt godvilligt, och att de kan ta till hänsynslösa metoder och manövrer av alla slag (mord såväl som parlamentsintriger eller polismetoder) för att försvara sina privilegier. Det hör inte till privilegierade klassers traditioner att respektera dem de exploaterar och att böja sig för majoritetens vilja. Det minsta man kan vänta sig är att de håller fast vid den politiska makten och använder den för att krossa motståndet, och att de utan några skrupler använder sin ekonomiska makt (t. ex. genom en ”kapitalstrejk”) för att stötta den politiska makten.

En socialist måste följaktligen inse att socialismen inte är bara en fråga om lagstiftningsförslag och parlamentsintriger, utan först och främst är en fråga om klassmakt – en makt som på en och samma gång är ekonomisk och politisk. Det är fråga om att arbetarna, tillsammans med massan av vanliga människor utan intresse för kapitalismens bevarande, tar maktens bålverk och verkliga källor i egna händer. Och detta innebär att de existerande maktcentra som koncentrationen av ägandet och storfinans-grupperna utgör, krossas. Socialiseringen, som överför egendomen från kapitalisterna till folkets massa, kommer i sig själv att rikta sig mot denna koncentration och är av denna orsak nödvändig: i detta avseende griper den den högsta makten i ekonomin. Men för att göra socialismen möjlig för det första, och för att skydda den mot motangrepp, måste den organiserade arbetarrörelsens och folkets makt vara enad och i sin kamp mot den gamla ordningen.

Det finns en annan och rent ekonomisk orsak till att kapitalismens avskaffande inte kan bli en alltför utdragen process, som sker så gradvis att ingen märker något medan kapitalintressen och maktpositioner plockas successivt, en efter en, utan att det väcker misstänksamhet och koncentrerat motstånd från resten. Denna orsak har formulerats på ett övertygande sätt av den berömde polske ekonomen, den framtidne professor Oskar Lange, i ett arbete som publicerades för omkring trettio år sedan i USA. (*Economic Theory of Socialism*, University of Minnesota Press, 1938.) Vi skall citera vad han säger:

”Ett ekonomiskt system som grundas på privat företagsamhet och privat äganderätt till produktionsmedlen kan fungera bara så länge säkerheten för privategendomen och för inkomsterna från egendomen och från företagen upprätthålls. Själva existensen av en regering som går in för att införa socialismen utgör ett ständigt hot mot denna säkerhet. Därför kan den kapitalistiska ekonomin inte fungera under en socialistisk regering, om inte regeringen är socialistisk bara till namnet. Om den socialistiska regeringen socialiserar kolgruvorna idag och förklarar att textilindustrin skall socialiseras om fem år, kan vi vara helt säkra på att textilindustrin kommer att vara ruinerad innan den socialiseras.

För ägarna, som hotas av expropriation, finner ingen anledning att göra nödvändiga investeringar och i förbättringar och att driva dem effektivt. Och ingen regeringsövervakning eller några administrativa åtgärder kan effektivt motverka ägarnas och direktörernas passiva motstånd och sabotage.”

(Han tillägger att ”det kan finnas undantag beträffande industrier som leds av tekniker snarare än företagare”: ”dessa tekniker kan, om de får försäkringar om att de får behålla sina platser, ha en mycket förstående inställning till iden att överföra industrin till offentligt ägande.”)

Av detta drog professor Lange slutsatsen att:

”Ett program för omfattande socialisering kan knappast genomföras steg för steg. En socialistisk regering som har för avsikt att införa socialismen måste besluta sig för att genomföra sitt socialiseringsprogram i ett slag, eller helt överge det. Att en sådan regering kommer till makten måste i sig självt skapa finanspanik och ekonomisk kollaps. Därför måste den socialistiska regeringen antingen garantera privategendomen och företagsamheten immunitet för att den kapitalistiska ekonomin skall kunna fungera normalt, varigenom den ger upp sin socialistiska målsättning, eller beslutsamt genomföra sitt socialiseringsprogram med största möjliga hastighet. Varje tvekan, varje vacklan och obeslutsamhet skulle framkalla den oundvikliga ekonomiska katastrofen. Socialismen är inte en ekonomisk politik för de försagda.”

Vad som här sagts om socialisering var avsett att gälla stora, eller relativt stora, företag och kreditinstitut. Det är väsentligen här monopolen och storfinansens förskansat sig. Det var inre avsett att gälla industri i liten skala och jordbruk, vilka mycket väl kan fortsätta en tid i enskild ägo under en socialistisk regim. I själva verket kan det vara klokt av en socialistisk regering, eller framtida regering, att ge dem garantier mot socialisering (förutsatt att de var samarbetsvilliga och följde lagarna) under ett eller två decennier eller möjligen t. o. m. mer. Dessutom är det som vi sagt, en sak att socialisera produktionsmedlen; personlig egendom i konsumtionsvaror (inklusive varaktiga sådana) en helt annan; och socialisering av de förra är på intet sätt oförenlig med privat äganderätt till de senare. (I själva verket kan här anmärkas att det ryska partiprogrammet 1961 beträffande fullständig kommunism sade att ”föremål för personligt bruk kommer att vara i varje samhällsmedlems fulla ägo och stå till hans förfogande”.)

Man bör också lägga märke till, och kanske understryka, att författaren ifråga då han sade detta om socialiseringsprocessen samtidigt betonade att en socialistisk rörelse under den föregående perioden inte får begränsa sig till allmän propaganda för socialismen, utan måste föra fram (och sträva efter att genomföra) ett program med omedelbara krav som inte innebär socialisering. Detta kallade han ”en arbetarplan, eller en serie av arbetarplaner” (t. ex. att angripa arbetslöshet och ekonomiska kriser), som genom att rikta in folkets krav och den politiska verksamheten ”kan visa sig bli en viktig länk i den utveckling som slutligen måste leda till att en antikapitalistisk massrörelse med oemotståndlig makt och kraft uppstår, som kan genomtvinga en fullständig omorganisation av ekonomin och samhällsordningen”.

Utan detta – utan en sådan serie av kampanjer för delkrav och utan att föra fram konstruktiva lösningar inom kapitalismens ram – kan inte gärna en sådan folkrörelse utvecklas, ännu mindre få en stark ställning och stort inflytande. Socialisterna skulle vara dömda att förbli en sekt, som

ropade ut sin utopi i vildmarken, fram till den dag då någon kris eller ”spontan” våg gav dem gehör och anslutning. Det viktiga är att sådana förslag och resultaten av kampanjerna för dem måste stärka rörelsen och föra den närmare socialismen och inte försvaga den.

Fredlig eller icke-fredlig övergång?

På detta stadium ställer oundvikligen någon följande fråga: Om socialiseringen av monopolen och storfinanserna skall genomföras så snabbt att det nästan blir en enda revolutionär handling (eller åtminstone en sammanhängande serie av sådana handlingar), och därför väcker organiserat motstånd, kan den då rimligen tänkas ske utan strider och blodsutgjutelse, kanske t. o. m. inbördeskrig? Den ryska oktoberrevolutionen 1917 innebar att den sittande regeringen störtades av beväpnade arbetarenheter och att makten med våld överflyttades till arbetar- och bonderåd, eller sovjeter; och efter Sovjetregeringens första åtta månader att motangrepp från kontrarevolutionära grupper startade ett tvåårigt utmattande inbördeskrig. Om detta måste hända i alla länder, kommer inte då många människor att avskräckas av det förestående onda och i stället välja någon näst bästa lösning?

Det är knappast förvånande att våld måste tillgripas, då makten för första gången i historien övergick till arbetarna och bönderna i ett större land. Stormningen av Vinterpalatset 1917 var här en historisk parallell till stormningen av Bastiljen 1789: båda inledde ett nytt historiskt kapitel. Priset för att bli socialismens pionjärer och fanbärare var att Sovjetrepubliken måste kämpa ensam i många år mot den europeiska kontrarevolutionens gemensamma styrkor. Den var dessutom föga industriellt utvecklad och måste genomgå en intensiv utvecklingsperiod inom industrin innan grunden för socialismen (industri i stor skala) kunde läggas. Men idag är den det näst mäktigaste industrilandet i världen och det finns andra socialistiska länder både öster och väster om den, som tillsammans omfattar omkring en tredjedel av jordklotet. Med varje nytt land som blir socialistiskt, blir de problem dess efterföljare ställs inför mer olika pionjärernas och möjligheterna för en fredlig övergång ökar i motsvarande grad. Särskilt i vårt eget land, med dess starka demokratiska traditioner och mäktiga arbetarrörelse, tycks möjligheten att genomföra förändringen, dramatisk och revolutionär som den kommer att bli, genom den traditionella apparaten med parlamentsval och lagstiftning tillräckligt stor att vara värd att eftersträvas av socialister och värd att skrivas in i vänsterns målsättning.

Det kan naturligtvis inte finnas någon garanti för denna möjlighet och förhoppning. I själva verket ges inga garantier i historien. Så mycket beror på de exakta omständigheter under vilka det massomfattande kravet på socialism utvecklas bakom en enad vänster (hoppas man), och för en övertygad och bestämt socialistisk regering till makten. Mycket av utgången beror i praktiken på reaktionen från den styrande klassen själv: på huruvida den kan övertalas eller lockas att acceptera demokratins vilja (troligen genom att fresta den med kompensation i form av livslång ränta för dem som accepterar); eller i motsatt fall, om den reagerar med olagliga aktioner och organiserat våld. Arbetarrörelsen och den socialistiska rörelsen måste uppenbarligen vara beredd på den senare eventualiteten, och inte låta sig sövas och överraskas genom att uteslutande rikta in sig på legala former och konstitutionella procedurer. Som Bernard Shaw (en ”bra karl som hamnat bland fabianer”) klart insåg efter erfarenheterna av den italienska fascismen på tjugotalet, ”kan kapitalisterna fördöma parlamentet som opatriotiskt, ödeläggande och korruperat” och förklara att ”inbördeskrig råder” och därmed trotsa socialiseringslagarna. Fackföreningarna måste vara beredda att besvara varje sådan revolt eller sabotage från kapitalet: t. ex. med arbetarkommittéer som ockuperar fabriker och kontor (inklusive miljonärspressens). Om angrepp företas mot fackföreningsexpeditioner, kooperativa föreningar, arbetarklubbar eller partihögkvarter måste lokala initiativ tas till lämpliga försvarsåtgärder t. ex. genom att

omedelbart bilda bevakningskommittéer, aktionsgrupper och kanske en arbetarmilis.

Två saker tror jag kan sägas med viss säkerhet om faran för att de besuttna griper till våld och gangstermetoder för att försvara sin makt och sina privilegier. För det första är detta slags motstånd mindre troligt ju starkare, mer enad, politiskt informerad och vaksam arbetarrörelsen är. I synnerhet om den socialistiska vänstern är förenad i en bred koalition eller folkfront med alla som vill avskaffa den samhällsfientliga koncentrationen av den ekonomiska makten som representeras av monopolen, och strävar mot en ny samhällsordning. För det andra är möjligheterna att vinna allierade för socialismens sak, åtminstone att neutralisera majoriteten av medelklassen och småägarna och därigenom isolera väpnat motstånd eller sabotage, mycket större om de socialistiska krafterna har den parlamentariska traditionen på sin sida och är i besittning av de legala maktinstrumenten. Därmed inte sagt att förändringar inte måste göras i statsorganen och rättsväsendet: ”pensionering” av många av de ledande inom förvaltningen och chefer inom militär- och polisväsendet och införandet av nytt blod och mer demokrati. De nya ledarna måste vara beredda att i stor utsträckning ”sopa med nya kvastar” och också genomföra en nedskärning av förvaltningsapparaten. Men då väl viljan till förändring finns, och den får stöd av en vaksam folkrörelse, förefaller det troligt att detta lättare kan åstadkommas ”inifrån” och ”uppifrån” än det är möjligt uteslutande utifrån och underifrån.

Sammanfattningsvis skall vi upprepa den fråga som ställdes av en känd ekonom ur förra generationen. I en artikel för flera decennier sedan, med rubriken ”Våra barnbarns ekonomi”, frågade han om man inte med tillförsikt kunde tro att det ekonomiska problemet kunde lösas (i betydelsen full tillfredsställelse av alla ”absoluta behov”) inom de kommande hundra åren. Av många av hans läsare, som levde under mellankrigstidens kapitalism, mottogs en sådan förutsägelse otvivelaktigt med viss skepticism. Och det torde vara en vanligt reaktion också idag, när horisonten förmörkas av kärnvapenkrigets moln och stigande försvarsbudgetar. Som vi har sett, och som andra ekonomer har påpekat, ligger det något motsägelsefullt i utvecklingen mot hög produktivitet och överflöd, som tenderar att sänka de ekonomiska värdena till noll, i ett system som uppenbarligen lever och frodas på dyrhet och knapphet. Men kan man på allvar betvivla att det s. k. ekonomiska problemet skulle kunna lösas under fred och socialism inom vårt århundrade — i vårt land i varje fall och i många mindre utvecklade länder? Ett nytt blad skulle då ha vänts i mänsklighetens historia, ja den skulle ha inlett en ny volym.